

Título: L'estudi de l'espai urbà de la Barcelona de principis del s. XVIII

Autor: Abert Garcia i espuche. Manuel Guardia i Bassols

Fecha: 01/01/1984

Número: 0190

29.9.84

190

COMUNICACIONS PRESENTADES AL
I CONGRÈS D'HISTÒRIA MODERNA DE CATALUNYA. (Desembre 1984).

L'estudi de l'espai urbà de la Barcelona de principis del s.XVIII:
el Cadastre del 1716.

Introducció a l'estructura física de la Barcelona de principis del
s.XVIII (1^a i 2^a).

Albert Garcia i Espuche.
Manuel Guàrdia i Bassols.

L'estudi de l'espai urbà de la Barcelona de principis del s.XVIII:
el Cadastre del 1716.

Albert Garcia i Espuche. Manuel Guàrdia i Bassols.

En abordar l'estudi de l'espai urbà de la Barcelona de principis del s.XVIII, volem plantejar una contribució al coneixement de la ciutat basada en l'anàlisi espacial, contribució complementària dels treballs que centren el seu interès, primordialment, en els aspectes morfològics i artístics.(1).

En aquest sentit, el Cadastre del 1716 permet no tan sols d'aproximer-se a l'estructura física de la ciutat, sinó d'analizar també el comportament espacial de variables demogràfiques, funcionals, econòmiques i socials.

El Cadastre del 1716: un instrument d'anàlisi espacial.

Per estudiar amb garanties les relacions espai societat en un moment donat, hem de començar per tenir un coneixement eficaç de la realitat física de la ciutat i, per això, el normal és fer ús dels plànols i de les imatges coetànies de la ciutat que es conserven. Des de sempre, però, la tradició cartogràfica del nostre país ha estat pobre. De fet, els plànols conservats de la Barcelona moderna són, normalment, producte d'atacs a la ciutat: és l'assetjant l'únic interessat per grafiar la forma de la ciutat i especialment, per raons obvies, la de les seves defenses.

Els fons cartogràfics e iconogràfics de que disposem per Barcelona no resisteixen favorablement la comparació amb els d'altres ciutats europees, especialment les italianes. No disposem, per exemple, de vistes en perspectiva axonomètrica com les que descriuen detalladament Florència, ja en el segle XVI. Per estudiar l'espai urbà de la Barcelona moderna, tindrem poca ajuda en les fonts cartogràfiques i iconogràfiques: aquestes fonts són escasses i, en total, no donen massa informació ni massa fiable.

El primer punt de partida que d'aquí es deriva és que cal recorrer forçosament a les fonts escrites per, amb el suport de la informació gràfica disponible, dur a terme el pas inicial: la reconstrucció d'un plànom operatiu, de base, per a plasmar-hi, amb la suficient fidelitat, les informacions treballades.

A Barcelona, per a l'Edat Mitjana i primera Edat Moderna, els fogatges constitueixen la font escrita més adequada per a la reconstrucció d'aquest plànom operatiu.(2) Sens dubte, però, en el conjunt de la

Amb aquest débil suport cartogràfic cal abordar el Cadastre i plantear els molts problemes que els plànols no resolen.(6) Les afrontacions de les cases permeten situar-les una a una en el plànol, partint de punts coneguts (edificis singulars) o ben determinats (cantonades).(7) Es pot comprovar com, dintre d'una mateixa illa, les cases d'un carrer van afrontant amb les del carrer oposat, tot i que aquests carrers estiguin allunyats en el text del Cadastre.

Amb aquesta primera operació de situació de les cases no podem saber la seva localització exacta ni precisar totalment la parcel·la que ocupen: no tenim, en el Cadastre, cap indicació de mides. Coneixem, però, la disposició topològica de totes les cases de cada illa: això és suficient, en una primera etapa, per treballar variables i índexs bàsics. Com veurem més endavant, podem, a més de reflectir per illes les informacions cadastrals, calcular, per exemple, mitjanes de superfícies de les parcel·les o d'amples de façana de les cases.

Per altra banda, el text de les afrontacions ens va donant una informació valuosa sobre viari, toponímia, edificis singulars, equipaments urbans, elements significatius, etc., informació que conforma una base de treball adequada pel coneixement espacial de la ciutat: com a primer pas, podrem disposar d'un plànol fidel ("amb medicions suficientment precises") i efectiu (amb una guia completa dels carrers de la ciutat).(8)(fig.1)

Per a ser exactes, caldria dir que el plànol que resulta del Cadastre del 1716, ens mostra una ciutat intermèdia entre la que va sofrir el setge del 1714 i la que va resultar de la formació de la Ciutadella i de la seva Esplanada. Efectivament, el Cadastre no recull una part de les cases afectades per la construcció de la fortalesa, pel fet que, en el moment de confeccioar la llista, ja havien estat enderrocatades.(9)

La comparació del Cadastre i del "Llibre de les Valoracions", format el 1715 per a valorar les cases que calia enderrocar, permet de conèixer en quin moment de la demolició ens trobem, quin nombre de cases ja no figura en el Cadastre, i quines eren les característiques de la zona abans de començar els enderrocaments, qüestions totes elles essencials per entendre la repercussió de la construcció de la Ciutadella en el teixit urbà barceloní.(10)(fig.2)

Explotació de la variable espai en el Cadastre del 1716.

De totes les sèries documentals que conté el Cadastre, les que són més favorables per a l'explotació de la variable espai són aquelles

que organitzen la informació a través d'unitats afrontades. El treball amb aquestes sèries permet, gràcies a la ubicació en el plànol de les cases, de localitzar la informació a l'espai i assegurar una imatge global de la ciutat, per a cada una de les variables estudiades. Aquestes sèries bàsiques s'organitzen en dos grans apartats: el que fa referència a la casa i el relacionat amb la família o famílies que les ocupen. El primer, a més de les afrontacions de cada casa, n'inclou la descripció planta per planta i en relaciona el tipus i nombre d'espais, el preu, el lloguer i l'estat de conservació. El segon proporciona el nom i ofici del propietari de la casa i del llogater o llogatres, si n'hi ha, la composició familiar i, en poques ocasions, les edats.(11)

Aquests conjunts informatius permeten d'analitzar variables bàsiques: dimensió de les cases, plantes edificades, elements tipològics rellevants, densitats en focs i habitants, estructura familiar, distribució dels oficis, índexs de riquesa per àrees, etc. El plànol és l'instrument fonamental en l'elaboració de tota aquesta informació, un instrument que permet una visió global per a cada una de les variables i una millor comprensió de les relacions que s'estableixen entre elles. De fet, el plànol actua com un classificador de la informació, de fàcil lectura i que fa ressaltar aspectes significatius que d'altra manera passarien desapercebuts.

A partir de l'estudi de les sèries bàsiques del Cadastre, és possible, amb rendiments decreixents, anar extraient informació d'altres documents cadastrals; es tracta de localitzar en el plànol les unitats que van apareixent en els documents "secundaris". D'aquesta manera, podem obtenir resultats espacials de les informacions sobre "pobresa", "taxa de comercio", "personal", "posseïdors de terres", "proprietaris de cases, censos i censals", "cases ocupades per militars", etc.

En general, amb la definició topològica s'obté un grau de precisió molt superior al donat per la caracterització per barris o parròquies que, a més, en el cas de Barcelona, són agregats que no responden clarament a realitats físiques o socials homogènies. En aquest sentit, l'excepcionalitat del Cadastre és evident en relació amb altres fonts documentals que arriben a nivells de precisió menor. Efectivament, l'interès de l'anàlisi "fina" de la realitat urbana apareix clarament, en el curs de la recerca, en comprovar que ni tan sols el nivell de carrer, nivell al qual arriben les fonts parroquials, és suficient per a caracteritzar adequadament zones homogènies: hi ha carrers que presenten característiques molt va-

riades tot seguint el seu recorregut d'un cap a l'altre (carrers Ample, Hospital, Escudellers, Mercaders) i també d'altres amb carres oposades ben diferents (Portaferrissa, Sant Pere més alt). L'anàlisi casa a casa permet de "passar pel sedàs" la realitat urbana i detectar petites variacions de tot tipus que s'escaparien amb una "xarxa" menys tupida.

El Cadastre i les altres fonts.

Si bé el Cadastre possibilita ja una anàlisi molt aprefundida de la ciutat, és imprescindible ampliar-ne l'horitzó abordant altres fonts documentals. El fet que el Cadastre sigui una base d'informació global possibilita que es puguin establir comparacions útils amb diverses sèries de documents, amb fruits, com a mínim, en tres direccions: primer, comprovant, tema a tema, qüestions de fiabilitat del propi Cadastre; segon, situant en el seu just valor i entenent millor les fonts documentals "fragmentàries"; tercer, creant noves bases de treball mitjançant el creuament de les diverses fonts.

El Cadastre del 1716, com a document fiscal, planteja qüestions de fiabilitat no sempre fàcils de resoldre. Sense entrar a fons en aquesta problemàtica, es poden apuntar alguns temes analitzables a partir de la comparació documental. Pel que fa a la disposició espacial de les finques urbanes, la fiabilitat del Cadastre és evident: el document es comprova per si sol. Tanmateix, és possible a través de les afrontacions que contenen alguns documents notariais, anar corroborant l'exactitud de les dades del Cadastre. Els documents notariais també poden ajudar a aclarir un altre dels temes de fiabilitat: l'ajustament a la realitat de les xifres que ens dóna el Cadastre sobre preus i lloguers. Identificant en les llistes cadastrals les cases que apareixen en els contractes de venda i lloguer dels protocols de notaris, es poden comparar les xifres que ens proporcionen ambdues fonts: amb els documents analitzats fins ara, no és possible afirmar que el Cadastre (de Barcelona i del 1716) valori els preus i els lloguers de les cases sistemàticament per dessota de les xifres reals.(12)

Sense exhaurir, evidentment, la sèrie àmplia de qüestions que en aquest camp és possible plantejar, és interessant de tractar breument el recompte del nombre d'habitants per part del Cadastre. Per a comprovar si aquest inclou realment a tots els habitants de la ciutat (a part de les conegudes omissions de tropa aquarterada, població conventual, etc.), és oportú comparar la informació ca-

dastral amb la que donen les llibretes de comunió pasqual, conservades per a dues parròquies de la ciutat.(13)

D'aquesta comparació, laboriosa però segura, es dedueix que, en el cas de Barcelona, el Cadastre inclou pràcticament la totalitat de les famílies que apareixen a les llibretes de comunió, però "obliga" algun dels components de determinats focs: es tracta, normalment, dels individus més mòbils (aprenents, criats, soldats no aquarterats, etc.)(14). Aquesta mobilitat varia segons les zones de la ciutat, en funció del tipus de foc: família àmplia, propietat o no de la casa, categoria sócio-professional, etc., amb el qual, l'exactitud del Cadastre, inferior a la de les llibretes de comunió en el recompte dels individus, varia espacialment: la fiabilitat és per tant, també, una variable que depèn de l'espai.

Si, per una banda, podem anar esmicolant, tema a tema, la fiabilitat del Cadastre per comparació sistemàtica amb altres fonts, per l'altra, el caràcter global de la font cadastral permet d'apreciar, en el seu just valor, algunes de les limitacions de les altres fonts.

En el cas de les parròquies barcelonines, de documentació molt delmada, el coneixement del total de la ciutat a partir del Cadastre ha d'impedir generalitzacions que derivin exclusivament de l'anàlisi parroquial, necessàriament parcial per aquesta ciutat.

Però a més, situant cada una de les famílies que apareixen a les llibretes de comunió pasqual en el plànol que dóna, família a família, totes les del Cadastre, es poden anar resseguint els límits exactes de la parròquia. Es descobreix que aquests límits són complexos i que no resulten de la simple i directa enumeració per carrers que ens dóna la llibreta de comunió.(15)(fig.3)

Pel que fa als documents notariais, és evident que hi apareixen, amb major freqüència, informacions relacionades amb determinades cases i famílies, escorades cap a la part superior de l'escala social. Ha estat possible, mitjançant la comparació amb el Cadastre, de valorar alguns dels graus de deformació que s'introdueixen treballant amb material notarial.

Les cases extretes d'una mostra de documents notariais s'han localitzat en el Cadastre.(16) A partir de les dades d'aquest, s'ha estudiat a la mostra una sèrie de variables que, per altra banda i també mitjançant el Cadastre, s'ha analitzat per a tota la ciutat. Els gràfics ens orienten sobre les deformacions que s'introdueixen en el referent a la distribució espacial de les informacions, els

no sabem, normalment, l'ofici dels comulgants, les característiques de les cases que habiten, exactament on estan situats, etc. El localitzar cada una de les famílies de les llibretes de comunió, en el Cadastre, permet d'inserir a aquestes una gran massa d'informació. Per la seva banda, les llibretes ofereixen dades per a anys anteriors i posteriors al 1716, el que fa possible estudiar com evolucionen algunes variables en el temps.

Amb el creuament d'ambdues fonts podem obtenir resultats que per una banda són desagregables i detallats i per l'altra tenen un caràcter temporal. Això permet d'estudiar, per exemple, la qüestió de la mobilitat espacial a Barcelona, al llarg d'un ampli període centrat en 1716, amb moltes més possibilitats que amb el concurs únic de les llibretes de comunió.

Amb aquestes es pot arribar a saber quan els individus apareixen i desapareixen d'un carrer. L'ajut del Cadastre fa possible dissecionar la mobilitat caracteritzant-la en funció de diverses variables, esbrinant quin tipus d'individus i de famílies són les més móbils i quines zones de la ciutat són les que registran índexs més alts de mobilitat.

Una base d'informació.

El treball aquí plantejat, fonamentat bàsicament en l'explotació del Cadastre del 1716, i que vol aprofitar les seves qualitats per l'anàlisi espacial, el seu caràcter global i les possibilitats que ofereix per a la incorporació d'altres fonts documentals, ha de donar visions generals sobre temes bàsics per la comprensió de la ciutat i del seu funcionament.

Amb les línies marcades en els capítols anteriors, això significa aprofundir, des de la perspectiva de l'espai, aspectes de l'estructura física de la ciutat (viari, parcel·lari, tipologies construïdes, caracterització de zones...) i altres variables bàsiques (densitat, mobilitat de la població, distribució funcional dels oficis i àrees dins la ciutat, equipaments urbans, estructura de la propietat, comportament espacial de la riquesa, formes d'ocupació de l'habitat, etc.). En conjunt, aquest treball, del qual podrem donar tot seguit un primer avanç, és un esforç per l'elaboració d'una infraestructura mínima d'informació que faciliti les recerques sobre la Barcelona de principis del s.XVIII.

Notes.

1. En aquesta comunicació, es plantegen les línies bàsiques d'un treball sobre la Barcelona de principis del s.XVIII. A la segona i tercera s'aborda, com a primer tema, una introducció a la estructura física de la ciutat. Alguns altres apartats seran exposats al II Congrés d'Història Urbana del Pla de Barcelona. Desembre 1985. L'extensió d'aquestes comunicacions no permet de situar el moment històric que emmarca la formació del Cadastre del 1716. És de tots conegut que aquest primer cadastre fou una conseqüència directa de la Guerra de Successió, i formà part dels canvis que s'introduïren amb la imposició de la Nova Planta: des d'aquest moment, el nou estat centralista passà a controlar tot el sistema fiscal. Sobre la institució del Cadastre veure, per exemple: "Una font important per a la història econòmica de Catalunya: el Reial Cadastre (1715-1845)". Joaquim Nadal Farreras. "Felip V i Catalunya". Joan Mercader i Riba. "La función del Catastro en la formación de capital: Barcelona 1717-1817". Josep M. Sanuy de Rialp. "El Cadastre: la seva història (1715-1845) la seva importància com a font documental". Antoni Segura i Mas. Sobre el Cadastre de Barcelona, aquí només es descriuràn molt breument els volums més importants per aquest treball i es plantejaran alguns temes de fiabilitat. En aquestes comunicacions, parlarem de "Cadastre del 1716", donat que aquesta és la data de formació de les llistes de cases i focs de Barcelona.
2. El tema per aquest període està plantejat a: "Els usos del plànom: la riquesa a la Barcelona del s.XIV". A.G. Espuche-M. Guàrdia. Avenç nº 64 Octubre 1983.
3. El treball de Jordi Nadal i Emili Giralt "Barcelona en 1717-1718. Un modelo de sociedad pre-industrial". Sociedad de Estudios y Publicaciones, utilitza el Cadastre per a estudiar la ciutat de Barcelona, però el plantejament és diferent: es tractava, fonamentalment, de caracteritzar, en el sentit del títol de l'article, la Barcelona de principis del s.XVIII, pel qual no era necessària l'anàlisi espacial detallada. Per altra banda, "Barcelona según el Catastro de 1717-1719". Salvador Tarragó. Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo nº 80, aborda el Cadastre amb intencions, limitades, d'explotació de les variables espacials. Es tracta, però, d'un treball poc sólid per a adoptar-lo com a base de partida.
4. Informació continguda al volum 12 sèrie Cadastre A.H.M. El 13 i el 14 donen informacions sobre els focs que ocupen les cases. Aquests són els volums bàsics pel present treball. El nº 11 conté fragments d'esborrany dels altres volums. Els esborrany del volum 12 s'inicien el maig del 1716 i els del volum 14 el febrer del mateix any. També hi ha fragments d'esborrany en els volums 312 i 338.
5. Veure "Atlas de Barcelona". M. Galera-F. Roca-S. Tarragó.
6. No disposem, per exemple, d'una guia de carrers per la ciutat del 1716 i la toponímia no és senzilla: hi ha carrers amb un mateix nom i diversos noms per determinats carrers.
7. És un treball senzill però, evidentment, molt laboriós. A Barcelona cal situar 5300 cases (a Cervera, ciutat que hem estudiat amb el mateix mètode, n'hi ha menys de 600 i a Montblanc, per la qual Josep M. Porta i Balàñà ha treballat les afrontacions, el nombre

de cases és encara menor ("La vila de Montblanc: agricultura, urbanisme i societat segons el Cadastre de 1731". Pedralbes nº 2.1982). Les informacions sobre les cases i entre elles les seves afrontacions, falten pel barri 4 o barri de Santa Maria. La reconstrucció del plàpol a aquesta zona ha obligat a un treball més laboriós que a la resta de la ciutat. S'ha partit de l'experiència obtinguda comparant, pels barris sense carències, el volum que dóna les afrontacions, que és el que falta pel barri 4, amb el que dóna la informació per focs. S'ha pogut comprovar, per exemple, que les cases de cantonada apareixen, sovint, dos vegades en el segon volum, conseqüència d'una segregació de la botiga com a espai habitat independent; a un carrer consta la casa propiament dita i a l'altre la botiga, amb el qual tenim punts ben determinats en aquests creuaments de carrers. El mateix succeeix a les cases amb botigues segregades que donen a carrers paral·lels. L'existència de més de 200 unitats d'aquests tipus ha permès d'abordar amb més seguretat la situació de la resta de les cases.

Per una bona part del barri 4, disposem a més del "Llibre de les Valoracions" (transcrit per S. Sanpere i Miquel. Los terrenos de la Ciudadela. Prueba 3.1911) i copiat també al "Dietari dels Administradors de la Ciutat 1714-1718. A.H.M. Consell de Cent sèrie XXV nº 44). Aquest llibre dóna una llista de cases ordenades per carrers i dient a quina mà es troben, el qual facilita la situació de les cases en bona part del barri 4. (fig. 2). Acabades aquestes comunicacions, ha estat trobat un "Libro en donde queda Sentado el valor que han tenido las casas que han derribado para la Real Ciudadela y Esplanada de ellas con distinción de calles y dueños de las casas". A.H.M. Patrimonial sèrie X nº 5, que no s'ha pogut comparar amb les dues versions esmentades.

Finalment, mitjançant les afrontacions contingudes en documents notarials, s'ha pogut comprovar la situació d'un nombre apreciable de cases. Tot això ajuda a aconseguir un grau de precisió suficient per a l'obtenció d'alguns índexs (densitat, riquesa, etc.) i l'anàlisi espacial de les dades relacionades amb els focs (oficis, composició familiar, etc.). Quedaran, però, sense completar els plànols en els que es dóna informació sobre les cases (ocupació en planta, alçades, etc.), ja que aquesta falta pel barri 4. De fet, és possible a través de correlacions amb altres variables, aventurar també part d'aquestes dades.

8. El Cadastre no descriu, lògicament, els edificis singulars (esglésies, convents, edificis públics, etc.) que simplement van apareixent ~~en~~ ser afrontades les cases veïnes. Per a tenir una idea suficientment precisa de les característiques d'aquests edificis i, sobretot, per disposar d'una aproximació de les ocupacions en planta, ha estat necessari d'estudiar cada un d'ells, a partir dels plànols i de la bibliografia disponibles.

No podem donar aquí, evidentment, la llista dels carrers de Barcelona referits al plàpol de base.

9. En el treball citat de J. Nadal-E. Giralt, es va passar per alt aquest punt important (igualment en el de S. Tarragó) i això afecta les xifres de població per la Barcelona anterior al 1714.

10. No podem entrar aquí en aquest tema. En un altre moment, es donaran les xifres sobre població i cases afectades per la construcció de la Ciutadella i s'analitzaran les repercussions de l'amputació d'una part tant considerable de la ciutat.

11. Veure nota 4.
12. S'ha estudiat, de moment, una mostra que compara 50 preus i lloguers: tot i trobar-s'hi algunes diferències, la mitjana dels valors pel Cadastre i pels documents notariais és la mateixa. De fet el realment important és que el Cadastre dóna una bona taula de comparació dels preus, per a totes les cases de la ciutat. L'anàlisi de les curves dels diversos barris permet d'advertir si un d'ells ha estat taxat amb criteris diferents: aquest és el cas del barri 7, les cases del qual es van valorar per dessota del que s'acostumava en els altres barris.
13. Les parròquies de Sta. Maria del Pi (des del 1693) i de Sant Just i Pastor (des del 1613). Arxiu del Bisbat. Microfilms. De fet, també va ser possible descobrir una llibreta de comunió de la parròquia de Sant Jaume (sense data, però d'un moment pròxim al Cadastre) que era entre els documents de Sant Just.
14. No a tot arreu succeeix el mateix. Gaspar Feliu i Montfort en el "Cens de població de 1717. Exemples d'ocultació a les terres de Lleida". Pedralbes nº 3. 1983, demostra, comparant amb capbreus, que en el Cadastre de la zona per ell estudiada, faltan famílies senyeres importants. Per la comparació Cadastre-fonts parroquials veure: "Metodología y demografía histórica: Tàrrega siglos XVII y XVIII". Josep Mª Planas i Closa.
15. En grau menor, quelcom semblant succeeix amb les divisions de barris: alguns dels límits són més difícils de resseguir al discorrer per l'interior de determinades illes. (fig. 2) Queda apuntat aquí el fet suggerent que la part "invadida" de la parròquia del Pi, per part de la parròquia de St. Jaume, entre la Boqueria i la plaça de la Trinitat, es correspon en part amb l'antic call de'n Sanahuja.
16. La mostra està constituida per les cases de tots els inventaris dels notaris R. Albià, J. Brossa, F. Busquets, G. Casetes, F. Cervera, F. Cussana, F. Duran, J. Ferran, B. Forès Castell, J. Llaurador, P. Llosas i J. Madriguera (més els anònims), entre els anys 1716 i 1730 (298 unitats). S'ha estudiat també la mostra composta per les cases de tots els lloguers, vendes i àpoques d'obres del notari J. Llaurador, entre els anys 1683 i 1737. (130 unitats). Aquesta segona mostra dóna una curva menys regular, degut a les deformacions que introduceix la repetició de "clients", però els resultats bàsics són els mateixos que per la primera mostra. En aquesta primera aproximació, les mostres engloben un total de 428 cases de documents notariais.
17. La mostra "crea" una ciutat en la qual pesa menys la perifèria i que per ser més central, conté (com veurem a la 3ª comunicació) una proporció alta de cases grans, cares i amb propietari vivint-hi.
18. Es va fer quelcom semblant per la ciutat de Livorno a "Il prospetto delle case di Livorno alla metà del 700". M. L. Conforto-L. Fratarelli Fischer. Storia Urbana nº 21. 1982. Allà, les comparacions s'establien entre un document del 1746 i un plànol del 1824, amb algunes avantatges respecte del nostre cas: menor distància entre les dates, inferior nombre de cases (1123), major regularitat en el traçat del viari i parcel·lari, al tractarse d'una ciutat de nova planta. Si el treball de reconstrucció del plànol és més perfecte, el contingut del document és, en canvi, menys complet.

FIG. 1

BARCELONA A PRINCIPIS DEL S. XVIII.

1. Consell de Cent 2. Diputació 3. Palau del Rei 4. Llotja 5. Palau del Virrei 6. Drassanes 7. Estudi General 8. Hospital 9. Pescateria 10. Seca 11. Comèdies
a. Catedral b. Sant Jaume c. Sant Miquel d. Sant Just e. Sant Cugat f. Santa Ma del Pi g. Santa Ma del Mar h. Sant Pere de les Puelles i. Mon. de Jonqueres j. Santa Anna k. Mon. de Montsió l. Mon. de Sant Joan m. Conv. de Santa Caterina n. Conv. de l'Ensenyança o. Conv. de Sant Agustí p. Conv.
de Fraremers q. Conv. de Santa Clara r. Conv. de Valldonzella s. Conv. dels Jesuites t. Conv. dels Àngels u. Conv. del Carme v. Conv. de les Gerònimes
w. Sant Llàtzer x. Conv. de Sant Josep y. Mon. de Sant Pau del Camp z. Conv. de Santa Mònica

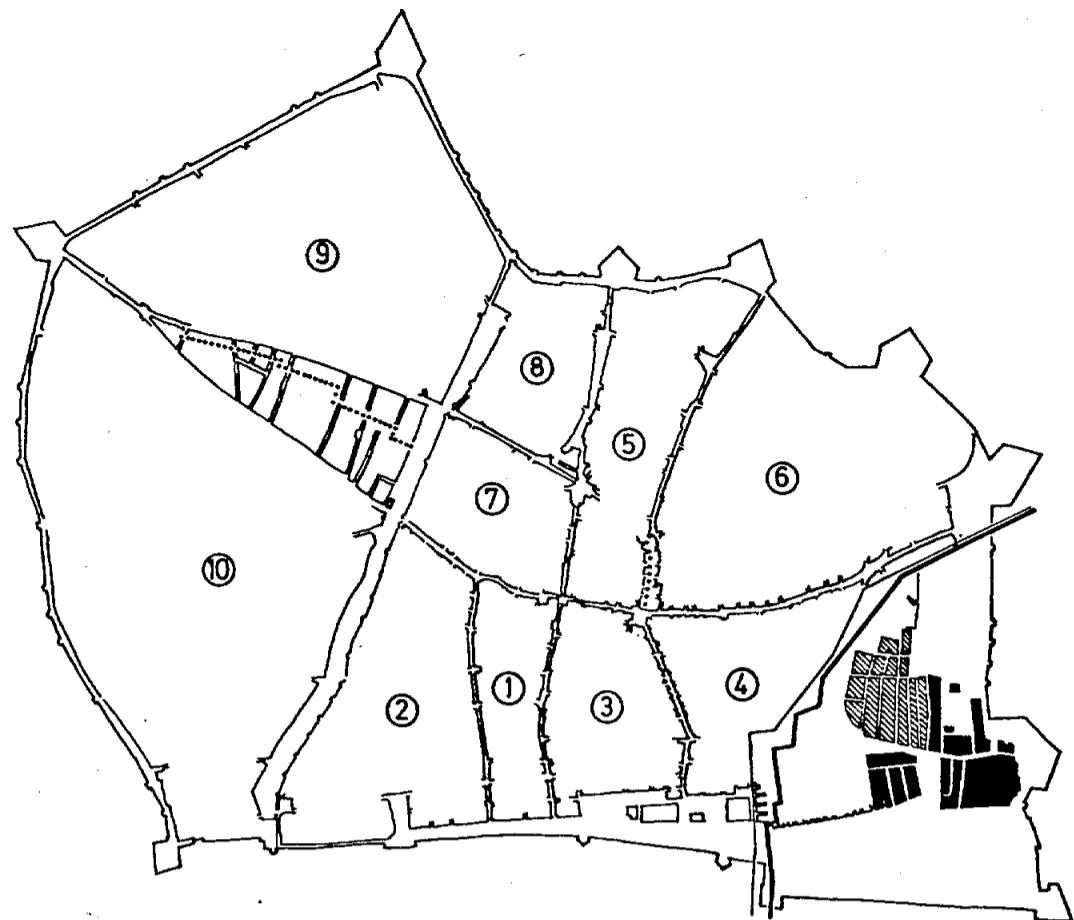

FIG. 2

BARRIS EL 1716 I EFECTES DE LA CIUTADELLA

Límit enderrocament Ciutadella i esplanada

Límit cases Llibre de les Valoracions

Límit entre barris 5-6 y 9-10 dividint illes

àrea que no figura
en el Cadastre

àrea que hi figura
parcialment

FIG. 3

LÍMITS PARROQUIALS A PARTIR DEL CADASTRE

1. Parròquia de Santa Maria del Pi 2. Parròquia de Sant Just i Pastor 3. Parròquia de Sant Jaume

4. Parròquia de Sant Miquel

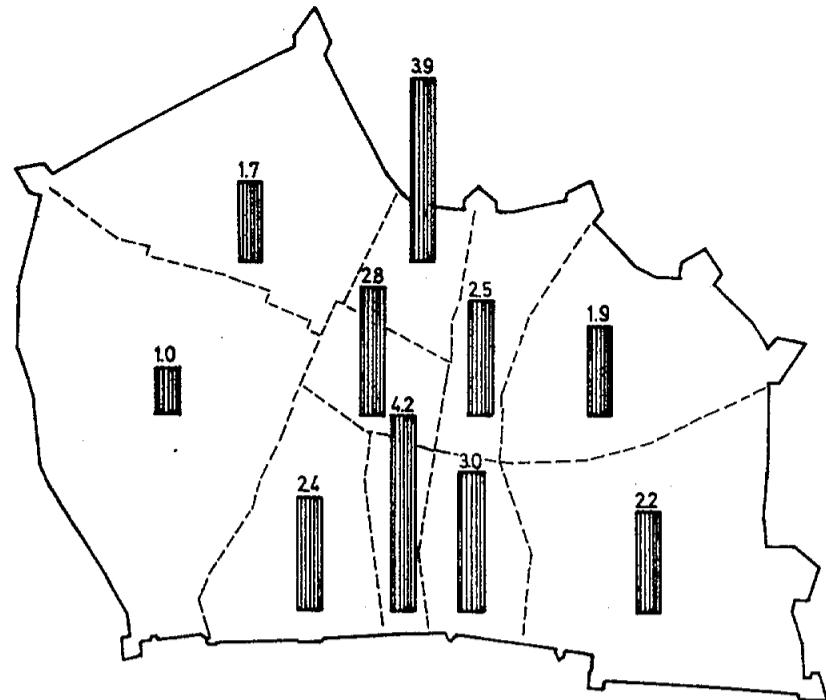

FIG. 4
DISTRIBUCIÓ PER BARRIS DE LES CASES D'UNA MOSTRA DE DOCUMENTS NOTARIALS
pesos comparats -amb base 1 pel barri 10- dels percentatges de cases aparegudes respecte
del total de cada barri

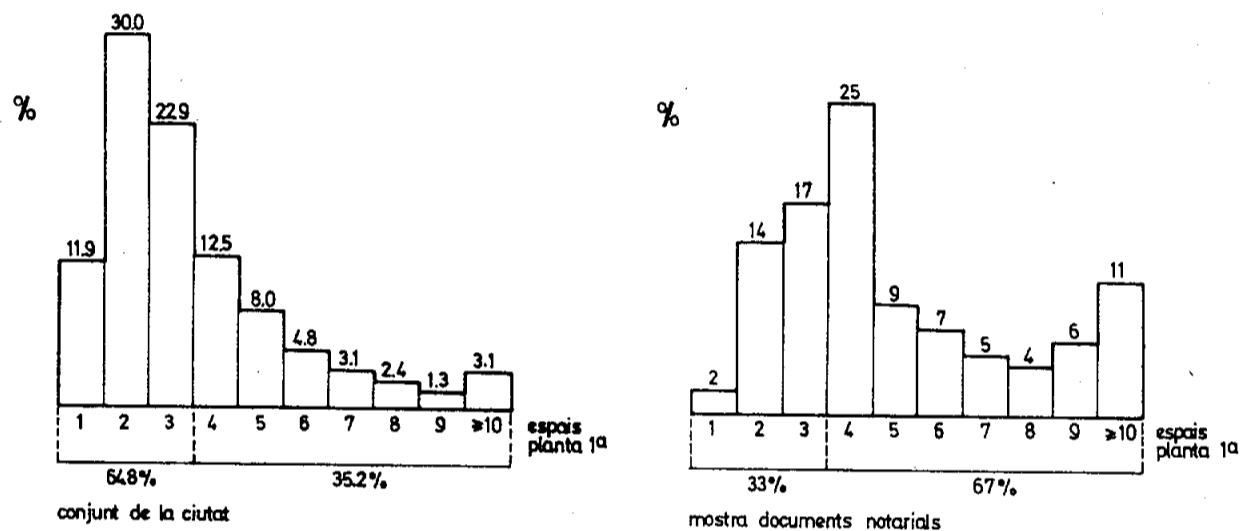

FIG. 5
COMPARACIÓ DE L'Ocupació EN PLANTA DE LES CASES: TOTAL CIUTAT I MOSTRA DOCUMENTS NOTARIALS
% de cada tipus de cases (de 1 a >10 espais a la 1a planta)
els 3 primers tipus suposen $\approx 2/3$ del total en el primer cas i $1/3$ en el segon
les diferències serien més grans si quedessin incloses les cases de normes pb (que no apareixen a la mostra)

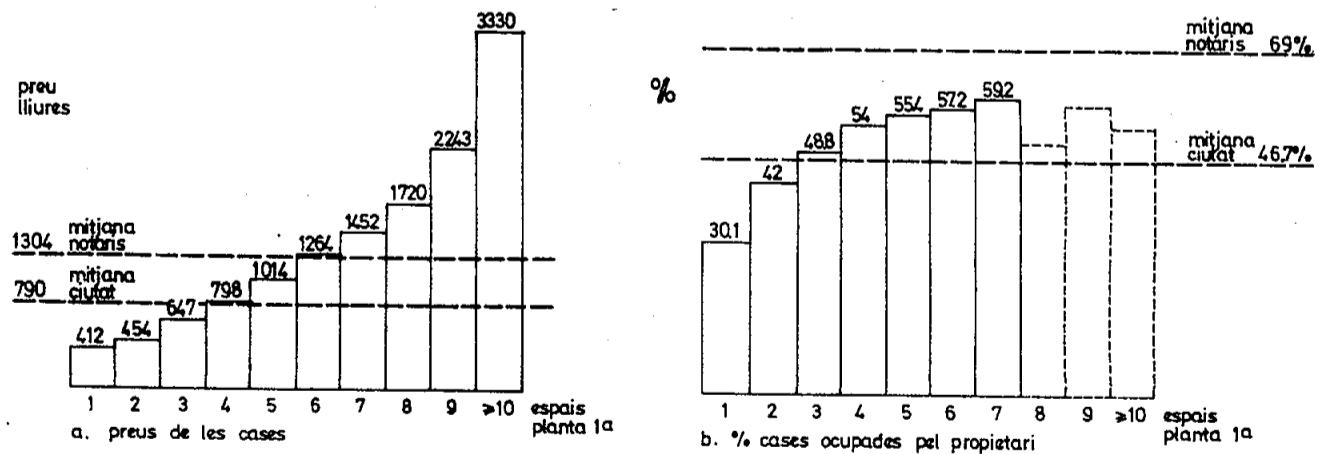

FIG. 6
COMPARACIÓ DE LES MITJANES DE PREUS DE CASES I % DE CASES OCUPADES PEL PROPIETARI:
TOTAL CIUTAT I MOSTRA DOCUMENTS NOTARIALS
mitjana ciutat i mitjana notaris grafides sobre el conjunt de la ciutat desglossat per dimensions de cases
mitjana ciutat sense incloure les cases de normes pb

Introducció a l'estructura física de la Barcelona de principis del s.XVIII.(1a)

Albert Garcia i Espuche. Manuel Guàrdia i Bassols.

En la línia de l'estudi proposat per la Barcelona de principis del s.XVIII, abordarem, en les següents comunicacions, una primera aproximació a l'estructura física de la ciutat.(1) Aquesta aproximació no pot quedar deslligada de la resta de variables que compo-nen la realitat urbana i, de fet, en la investigació, s'ha de se-guir un procés iteratiu que relacioni continent i contingut. Per raons d'espai, ens hem de centrar aquí en el marc físic, amb escasses referències a altres variables. Tot i quedant limitat, creiem que aquest treball constitueix un primer pas necessari pel coneixement de la realitat barcelonina del moment que estudiem.

Aspectes generals.

Per abordar l'anàlisi de l'estructura física de la ciutat a princi-pis del s.XVIII, seria convenient tenir un coneixement sòlid d'a-questa estructura en períodes anteriors. Creiem, però, que en l'es-tat actual de les investigacions sobre Barcelona, si bé s'han de-senvolupat alguns temes generals, s'està lluny d'haver aprofundit en la majoria dels problemes que planteja l'estudi de l'evolució del marc físic.

El Cadastre brinda la possibilitat d'estudiar un moment concret de la història del marc físic barceloní i de situar, en el temps, un punt de referència segur. En aquesta línia, el text que segueix de-senvolupa punts bàsics dels resultats obtinguts a partir del Cadas-tre i fonts complementàries, incorporant a aquesta introducció as-pectes dels coneixements sobre la ciutat anterior.

Els elements bàsics que tractarem per a delinear l'aproximació són la parcel.la i la casa.(2) Per raons d'espai hem de deixar fora del text tot allò que pugui ser entès, més fàcilment, analitzant el plà nol de la ciutat, així com els temes que abordarien més en detall els tipus habitables construïts: no ens és possible entrar a fons en la distribució interna de les cases, en l'anàlisi dels sistemes constructius, en les diferències d'"equipaments" entre unes unitats i altres, en el tractament de les façanes, etc.

De tota manera, com a ajuda per una primera lectura del plànol, s'in-clouen quatre visions de la ciutat que faciliten la comprensió de

qüestions essencials en temes previs al del parcel.lari i la casa.
(figs.7.8.9.10)

El plànol ens permet de constatar com el viari de base queda constituït per un eix horitzontal, que és l'únic que travessa la ciutat de forma clara, i per una sèrie de vies més curtes que comuniquen els portals amb els centres actius i aquests entre si.

La trama resultant és irregular i descompensada i només arriba amb certa facilitat a un dels centres comercials de la ciutat (la Plaça de l'Àngel, antic mercadal), mentre que l'altre nucli (Santa Maria, Canvis, Plaça Palau) queda dèbilment connectat i clarament encarat a l'accés per mar.

La trama secundària, a vegades en traçats molt regulars, urbanitza els espais entre les vies bàsiques: la densitat d'aquesta trama, analitzada a través de la separació entre carrers, permet una visió ràpida de les zones amb major pes específic de la ciutat, en una relació que serà clara entre densitat de viari, densitat construïda i densitat habitada.

Els plànols d'espais buits i espais construïts donen una idea del grau de "saturació" de la ciutat (a nivell d'ocupació en planta) i de les capacitats futures de densificació.(3) Cal fer notar no tan sols l'existència de grans horts, fonamentalment al Raval, sinó tam bé el pes dels espais lliures lligats a les unitats construïdes, que deixen espais buits importants en els interiors de les illes.
(4)

Graus de complexitat de l'estructura física.

Passar de les visions generals de la ciutat (a través del viari i de la disposició general i el pes relatiu dels buits i els plens), al nivell de la parcel.la i de la casa, no és ni fàcil ni immediat. Aquest segon nivell s'ha abordat, generalment, a partir de la laboriosa anàlisi d'unitats aïllades, estudiades a través de documents notariais i amb la referència que donen els pocs elements construïts que s'han conservat.(5)

Ha estat, doncs, necessari generalitzar sobre bases relativament febles per a oferir imatges globals de la ciutat, passant per alt, inevitablement, la complexitat real de la seva estructura física (complexitat dels elements i de llur distribució espacial).

L'estudi del Cadastre permet d'obtenir visions globals de la ciutat, pel fet de incloure la totalitat de les unitats que integren el marc físic, però, al mateix temps ens dóna una idea de les limita-

cions de les síntesis: l'anàlisi detallada deixa ben patent el grau de complexitat real de l'estructura física i el perill de les simplificacions.

Són molts i molt diversos els determinants que incideixen en aquesta complexitat i, entre ells, interessa remarcar aquí aquells que es relacionen amb el tema de la propietat urbana.

Contrariament al que es pot pensar, la ciutat de principis del s. XVIII no és un conjunt de parcel·les-cases habitades pels seus propietaris. A Barcelona, tan sols la meitat de les cases són habitades, totalment o parcial, pels seus propietaris i només un 30 % de les famílies de la ciutat viuen en casa pròpia: la casa, per tant, no té únicament un valor d'ús.

Aixó ens dóna ja una idea de la dinamicitat possible de la propietat urbana, però, a més, cal tenir en compte que els que apareixen en el Cadastre com a "dueños" detenen, per regla general, tan sols el domini útil de les cases: és freqüent una cadena de censos sobre la mateixa finca. En resum, al nombre considerable de lloguers, cal sumar una molt important quantitat de pagaments per censos.

Es configura, per tant, un quadre suficientment complex de la propietat urbana com per a influir apreciablement en la dinàmica dels espais construïts. Les cases, o conjunts de cases que formen "illes de propietat", es transformen d'acord amb la situació que travessa el propietari i en funció de la conjuntura general de la ciutat: s'amplien integrant diverses unitats contigües en una sola, o es subdivideixen formant espais habitats independents, en un procés que és perfectament reversible.

En la Barcelona d'aquest moment, coneixem l'existència de propietaris que uneixen finques veïnes adquirides al llarg del temps, mentre n'existeixen d'altres que, tot al contrari, subdivideixen grans cases per a percebre diversos lloguers o censos.(6) I això, lògicament, no és exclusiu d'aquest període: de fet, tenim notícies, des de la baixa Edat Mitjana, de casos semblants, sovint derivats de situacions creades per herències que es reparteixen o es rentabilitzen.(7)

Aquesta dinàmica, que s'inicia ben aviat, es produeix sobre una base física que, si bé es modifica constantment, manté línies de continuïtat. En aquest sentit, cal remarcar el paper de les parets mestres, generalment mitgeres, com a elements més fixos de la casa: l'elevat percentatge que representa el seu preu en el del total de

l'immoble, les fa pràcticament intocables. D'aquesta manera, els conjunts de cases poden unir-se o desunir-se, però mantenen quasi sempre les línies estructurals en planta.(8)

Actuar sobre la resta dels elements de la casa és molt més senzill: els sostres són lleugers i menys costosos i, en conseqüència, fàcilment perforables per crear celoberts i construir escales noves.(9); mentre que obrir forats a les parets (portes, finestres, balcons) i incorporar equipaments senzills (xemeneies, aigüeres, escudellers) és relativament fàcil i barat.

Si bé es mantenen línies de continuïtat en l'estructura física de la ciutat, aquesta facilitat d'intervenir en els punts més modificables de la casa permet de realitzar múltiples transformacions de l'espai intern de cada unitat, amb la conseqüent complexificació dels tipus construïts.

En aquest context, un element com la botiga pot actuar com a dinamitzador de les transformacions. En efecte, una bona part de les botigues de la ciutat són, de fet, vivendes d'inferior condició, més o menys separades físicament de les cases en les que se situen. D'acord amb això, són freqüents els canvis a la planta baixa per a independitzar l'entrada de la casa de l'espai destinat a botiga. Aprofitant les característiques esmentades de sostres i escales, és inclús normal arribar a unir les botigues a una o diverses estances situades a les plantes altes.

De fet, cal només llegir els documents notariais (que es preocupeuen molt en definir el nombre de "portals fora obrint" en el moment de la redacció del document i abans d'aquest moment), per veure com ha variat el nombre de portals al llarg del temps: les botigues "segregades" apareixen i desapareixen en una ciutat que no és un organisme immòbil, sinó que, tot al contrari, està sotmès a canvis constants en les seves cases i en els seus ocupants.

Fragments del teixit urbà.

Creiem que abans de sistematitzar l'anàlisi de l'estructura física de la ciutat, és útil de constatar el seu grau de complexitat a través de l'estudi comparatiu de fragments del teixit urbà, aprofitant aquí el detall al que es pot arribar gràcies a l'ús combinat de Cadastre i parcel.lari.

Això ens ha de permetre comparar les diferències notables en la regularitat dels traçats i la varietat en la grandària i la forma de

les illes i parcel·les, però, a més, ens mostraran exemples significatius de com s'organitzen a l'espai els diversos "tipus" que apareixen a la ciutat.

Els fragments han estat escollits, no amb l'intenció de sondejar ja aquí tota la realitat urbana, sinó en funció de les possibilitats de reconstrucció més fidel i triant punts amb característiques diferents i significatives.

Una primera mirada a les illes elegides permet d'apreciar l'existeència de parcel·les ben diverses: des de les unitats minúscules amb superfícies pels volts dels 25 m² (fig.19), fins les que tenen més de 1000 m² (fig.16). Les grandàries intermèdies són variables, encara que es nota una certa tendència a la polarització cap als extrems.

Si acceptem aquesta polarització, és a dir, si adoptem en principi la classificació tradicional i operativa entre casa-parcel·la gran i casa-parcel·la petita (10), hem almenys de constatar com, en cada un d'aquests tipus, les diferències de grandària i de forma són considerables.

El tipus de parcel·la petita, caracteritzada fonamentalment per la seva amplada reduïda, en funció de la crugia constructivament acceptable, admet en canvi variacions considerables en la fondària (de 8 a 70 metres: figs.12.18.19.21.24) i, per tant en la superfície. En els casos presentats, aquesta varia entre els 25 i els 300 m², amb sèries apreciablement llargues per a superfícies intermèdies de 50, 60, 80, 100 o 160 m². (figs.17.18.21.23)

Per la seva banda, la parcel·la gran, definida sobretot per no lligar-se a mínims d'amplada, presenta variacions en les mides i en la forma; les superfícies en les mostres utilitzades oscil·len entre els 400 i els 1100 m².

Si apareixen dos tipus bastant clars de parcel·les a la ciutat (la parcel·la petita, rectangular, estreta i de profunditat variable i la parcel·la gran de formes i mides diverses), és evident que es presenta una certa gradació que porta de les parcel·les insolitament petites fins a les molt grans, amb una quantitat no despreciable de tipus intermedis, de façanes més amples que la crugia i superfícies més mitjanes, entre els 150 i els 200 m². (figs.13.16.17.18.19.20)

També s'aprecia un cert grau de complexitat en la manera de situar-se els tipus a l'espai. Les unitats d'iguals característiques poden organitzar-se en sèries llargues, ocupant illes completes en

conjunts parcel·lats amb total regularitat o omplint façanes sen-ceres de carrers, amb uniformitat semblant.(figs.21.22.23)

Però si es presenten agrupacions de parcel·les similars, observem també la barreja de tipus. Les petites unitats s'organitzen sovint com a darreres de les grans, en zones en les que aquestes predomi-nen clarament: és el cas dels carrerons que s'urbanitzen amb parcel·les de "servei", que queden així separades de les façanes no-bles.(fig.16) En altres ocasions, la casa segrega petites unitats que conviu en amb ella i alteren la uniformitat del carrer o s'adap-tan a les seves diverses funcions.(fig.17)

Si les petites parcel·les poden aparèixer entre les grans, també és freqüent que les majors, moltes vegades producte d'una suma de parcel·les petites, es situin en zones en les que el traçat busca clarament les dimensions menors.(fig.21) En alguns casos, la parcel·la gran aprofita punts més favorables i, en molts altres, s'in-tercala per l'existència de carrers o trams de carrers més valorats. (figs.21.22.23)(11)

Si, com veiem, hi ha parcel·les que se situen dintre d'àrees de caràc-ter general ben diferent, es presenta també una proximitat complexa entre les zones definides per l'abundància d'un dels tipus. La tran-sició entre àrees es produeix, a vegades, per etapes que originen zo-nes intercalades en les que predominen les unitats intermèdies. Així, el pas entre l'Argenteria i la Basea, carrers de característiques clarament oposades, es realitza a través d'una àrea de més difícil definició.(fig.18) El mateix succeeix entre la Bòria-Tapineria i el carrer de Mercaders (fig.19) i, en general, a totes les zones situa-des entre d'altres de trets diferents i ben marcats.

En aquest context, les cases grans, que són lògicament les que per-meten majors graus de complexitat, adopten organitzacions diverses segons la seva situació a l'espai. Es molt freqüent que aquestes u-nitats se situin a les cantonades buscant una disposició que domini dos carrers. Però es presenten, també, moltes altres formes d'im-plantació espacial; la grandària d'aquestes cases permet, per exem-ple, l'ocupació d'una illa en tota la seva fondària, amb façanes a dos carrers.(figs.14.15.17.18)

Aquesta disposició a dues façanes de les grans propietats pot crear tipus singulars. La proximitat, a la ciutat, entre les àrees de ca-ràcter diferent, l'existència de certs "enclavaments" producte de processos històrics complexos, permeten estratègies de propietat que aprofiten la complexitat espacial. La "casa" es polaritza, segregant

conjunts de petites unitats per a llogar o sèries de botigues que ocupen la façana més comercial. Algunes cases dels Encants, amb entrada "noble" pel carrer Ample i darreres amb botigues donant als pòrxos davant del mar (fig.3) i determinades propietats del carrer de la Basea, amb dues façanes ben diferents al carrer i als carrers comercials (fig.18), són bons exemples del que diem.

Per altra banda, cal fer notar que alguns graus de complexitat no quedan reflectits en el plànol. En les zones de major densitat, les propietats adopten formes complicades: passen, mitjançant arcs, per sobre dels carrers, uneixen cases completes amb plantes aïllades d'altres construccions i subdividen l'espai de tal manera, que es fa del tot impossible reflectir la realitat construïda amb l'únic suport de la definició en planta. (fig.20)(12)

Finalment, si això és propi de pocs punts de la ciutat, les subdivisions de les unitats, creades a partir de les botigues, es presenten per tot arreu i tampoc s'aprecien en el plànol.

En resum, en aquesta mostra de fragments del teixit urbà de la Barcelona de principis del s.XVIII, advertem una irregularitat absoluta en el traçat d'algunes zones, en contrast amb la regularitat molt gran d'altres; una considerable varietat de formes i mides de parcel·les que complica una classificació senzilla; una separació entre les diverses àrees que és brusca i clara a vegades, però que es produeix en ocasions a través de zones intermèdies de difícil definició; al que cal afegir-hi organitzacions intrincades de l'espai construït, que no es poden apreciar en el plànol de planta.

En definitiva, ens trobem davant de graus de complexitat que impe-
deixen qualsevol generalització i intent de síntesi que no passi
per una anàlisi minuciosa de l'estructura física de tota la ciu-
tat.

Notes.

1. S'estudiarà únicament la ciutat definida pel perímetre de muralles, deixant per un altre moment l'anàlisi de les edificacions exteriors al recinte fortificat. Veure: "Relación de las casas situadas fora los murs de la ciudad de Barcelona comprendidas bajo las parroquias de San Pedro, Sta. María del Pino y San Justo y Pastor". A.H.M. serie Cadastre 312. De fet, les cases situades fora muralles són un percentatge molt petit respecte del total de la ciutat.
2. No es tractarà aquí dels edificis singulars, que constitueixen en realitat un tema marginal en el plantejament que es proposa, però

tampoc podrem desenvolupar l'estudi de tipologies atípiques (molins, obradors de escudellers, jocs de pilota, barraques de pescadors...) més interessants en una aproximació que, com aquesta, pretén d'analitzar, "des de baix" la realitat urbana.

3. El plàtol d'espais construïts és una aproximació basada en l'anàlisi detallada de l'ocupació en planta de cada una de les cases (veure 3ª comunicació). S'han grafiat com a buits els patis de dimensions apreciables i s'han comptat com a plens els molt petits que apareixen sobretot a les zones més denses.
4. Aquests grans horts són tractats fiscalment com a terres. Apareixen a la sèrie Cadastre nº 71: "Recanación de tierras 1719 a 1720"... "relación de los prohombres y expertos de la cofradía de hortelanos...de la tenencia y calidades de tierra de las huertas situadas dentro de la presente ciudad de Barcelona..." 20 de febrer del 1717. Els percentatges per cada tipus d'espai són: espais de vies públiques 21,8%; espais buits a les illes: 44,1%; espais construïts: 34,1%. Superficie total: 229,3 Hectàrees.
5. Veure per exemple: "La casa burgesa a la Barcelona del s.XIII". Carme Batlle i Gallart. Acta/Mediaevalia. Annex 1.1983. Dep. Hist. Med. Fac. Geo. Hist. Univ. Barcelona. "Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura s.XIV-XVI". Josep Mª Madurell Marimón. Colegio Notarial. Barcelona 1948. "Vivienda y sociedad en la Barcelona del setecientos". Pilar López Guallar. Estudis històrics i documents dels arxius de protocols VIII. Barcelona 1980. "De la casa artesana a la casa capitalista: l'habitatge a la Barcelona del segle XVIII". Manuel Arranz Herero. Comunicació. III Jornades d'Estudis Històrics Locals.
6. Pau Font, mercader amb àmplia fortuna, realitza complicades obres unint i comunicant diverses cases comprades en una de les àrees més comercials de la ciutat, al carrer dels Canvis. (1700-1713). El carreró de la fonda d'en Revilla, abans d'en Ribalta, antic alföndec reial, separa les cases: Font construirà un pont per salvar-lo. (Notari. Josep Llaurador. Manuals 17.39.41. Arxiu de protocols). El 1694, Don Josep de Marimon, Marquès de Cerdanyola, lloga una casa del carrer Ample a Antoni Pera de Tord, donzell, el qual, al seu torn, la relloga al noble Don Martino de Sabater, per 220 lliures l'any. Aquesta mateixa casa és la que Marimon anirà dividint a partir del 1721, en un total de cinc etapes. Primer, una part a Antoni Pibernat, sabater, amb cens de 100 ll anuals. Segon, també el 1721, altra part a Joan Antoni Arnús, sastre. (250 ll). Tercer, una nova fracció al mateix Arnús l'any 1722 (88 ll). Quart altra subdivisió a Pere Joan Artós, negociant (115 ll). I el 1726, l'última part a Josep Martí (100 ll). Un total de 650 ll en censos, més les despeses que els individus establerts han de justificar pel manteniment de la casa. Les divisions es fan, en tots els casos, "des de terra fins al cel": encara és molt important tenir el "peus" de la propietat al terra. (Notari. Josep Llaurador. Manuals 12.38.39. 40.41.43. Arxiu de protocols).
- Donya Anna de Copons, vídua de Don Raimon de Copons, Marquès de Moya de la Torre, divideix també una casa al carrer Ample, el 1722. De fet, aquesta casa havia ja estat dividida en 3 parts i després unida al comprar Copons a Ignasi Damians, mercader, aquestes 3 parts. Al dividir-la novament, es fan, en aquesta ocasió 4 "cases" en les que s'estableix a Joan Pallarés, confiter (88 ll), Josep Bujons, fus

ter i candler (89 ll 10 s), Pau Armenteras, reforçador de cordes (78 ll) i Manuel Rovira, fuster (140 ll), amb un total de 395 ll 10 s de censos a més de les quantitats per a manteniment de les cases. (Notari Josep Llaurador. Manual 40. Arxiu de protocols). En aquests casos posteriors al Cadastre, aquest reflecteix una sola casa. En els casos en els que les cases havien estat dividides abans del 1716, ja apareixen en el Cadastre els individus estableerts com a "dueños" de cada una de les noves "cases" (les cases de Jacint Balanyà, sastre i de Josep Ferriol, celler, per exemple, formaven abans una sola unitat; el 1716 apareixen com a dos cases del carrer Ample).

7. Veure: "La financiación de la vivienda, propiedad horizontal y pisos de alquiler en la Barcelona del siglo XIV". Manuel Riu. Congreso de la Rábida. Huelva 1981, en prensa. "La casa burguesa...". Carme Batlle op.cit.

8. Aquesta continuïtat és precisament la que permet l'anàlisi de l'evolució del parcel·lari, basada en la relativa permanència del mateix sobre la malla que defineixen les parets "mestres" mitgeres.

9. En la nova casa de Jacint Balanyà, abans esmentada, es fan obres d'adaptació, amb un "preu fet de descobrir la taulada y sostres al respecte en forma de celubert per donar claror als aposentos de dintre dita casa..." Es tracta d'una partida més dintre de les que componen les modificacions de la casa. (Notari Josep Llaurador. Manual 6.1688).

Donada aquesta facilitat per actuar sobre els forjats, és normal enderrocar els sostres d'una casa per posar-los al nivell de la casa veïna, si aquestes cases s'han de unir. Així, en la casa del noble Francesc Rius, Dr de la Real Audiència, l'any 1701, s'ha "desfet y tornat a fer tot lo primer sostre de la casa petita que ses alçat al igual dels sostres de la casa gran". (Notari Josep Llaurador. Manual 19. 1701).

10. Veure: "Tissu urbain et architecture: l'analyse parcellaire comme base de l'histoire architecturale". Françoise Boudon. Annales 30 année n°4. 1975.

11. Inclús en zones teòricament simples, com la constituïda pels horts del Raval, s'hi donen barreges singulars. Efectivament, en aquests horts apareixen sèries de cases molt petites, situades al costat d'una altra de més gran, ocupada en ocasions pel propietari del conjunt: hi conviuen, doncs, les petites unitats amb la casa gran i la finca d'explotació agrícola (fig.12)

12. La màxima complexitat es dóna a les illes situades al davant de la lotja.

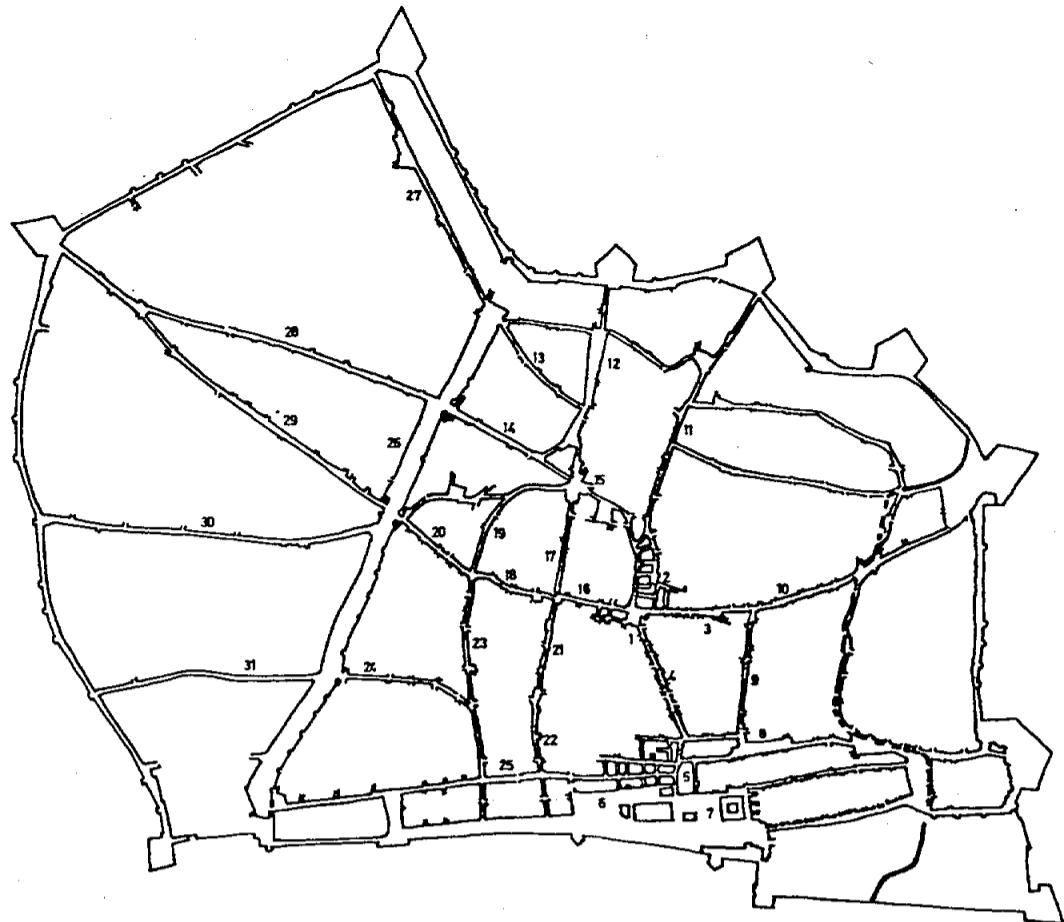

FIG. 7
VIARI BÀSIC

1. Pça. de l'Àngel 2. Pça. de l'Oli 3. Pça. de la Ilana 4. Argenteria 5. Canvis 6. Encants 7. Pça. Palau 8. Born
9. Montada 10. Carders 11. Riera de Sant Joan 12. Pça. Sta Anna 13. Canuda 14. Portaferrissa 15. Pça. Nova
16. Llibreria 17. del Bisbe 18. del Call 19. Banys Nous 20. Boqueria 21. de la Ciutat 22. Regomir 23. Avinyó
24. Escudellers 25. Ample 26. Rambla 27. Talls 28. Carme 29. Hospital 30. de Sant Pau 31. Trentaclaus

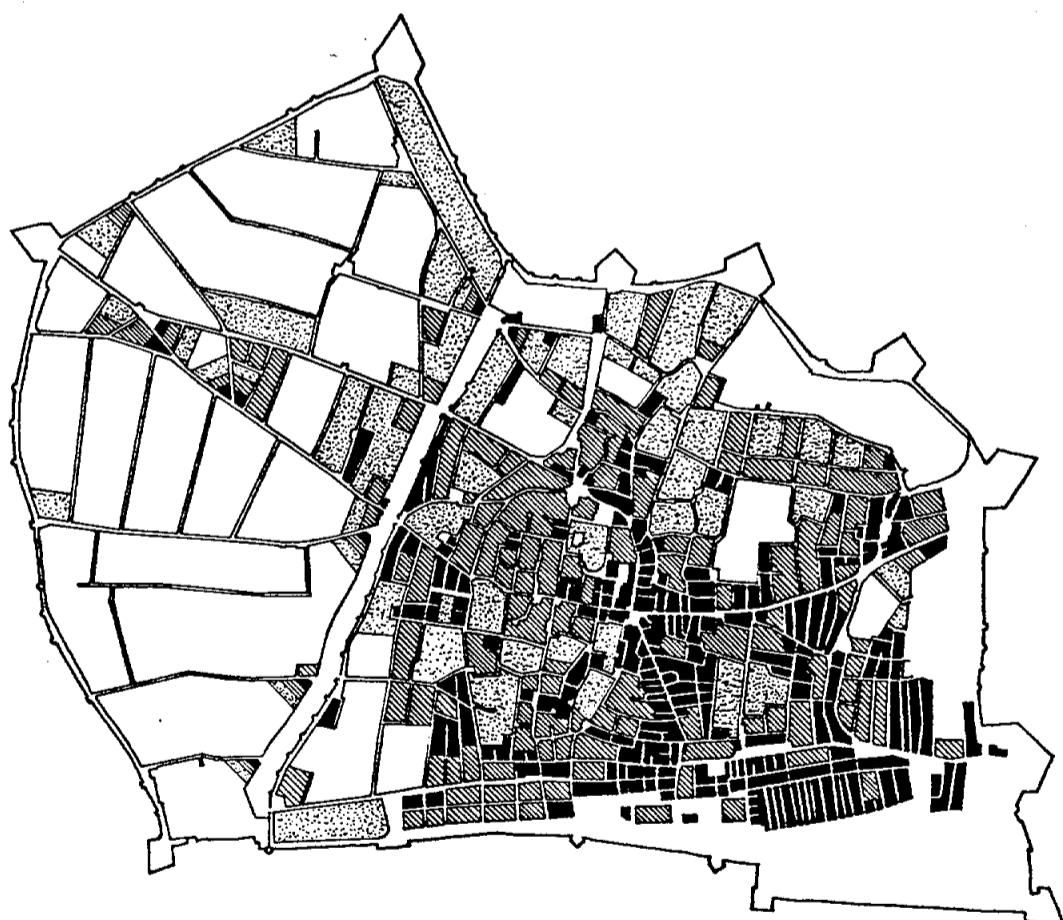

FIG. 8
DENSITAT DEL VIARI
menys de 30 metres entre carrers 30 a 50 metres entre carrers 50 a 80 metres entre carrers més de 80 metres entre carrers

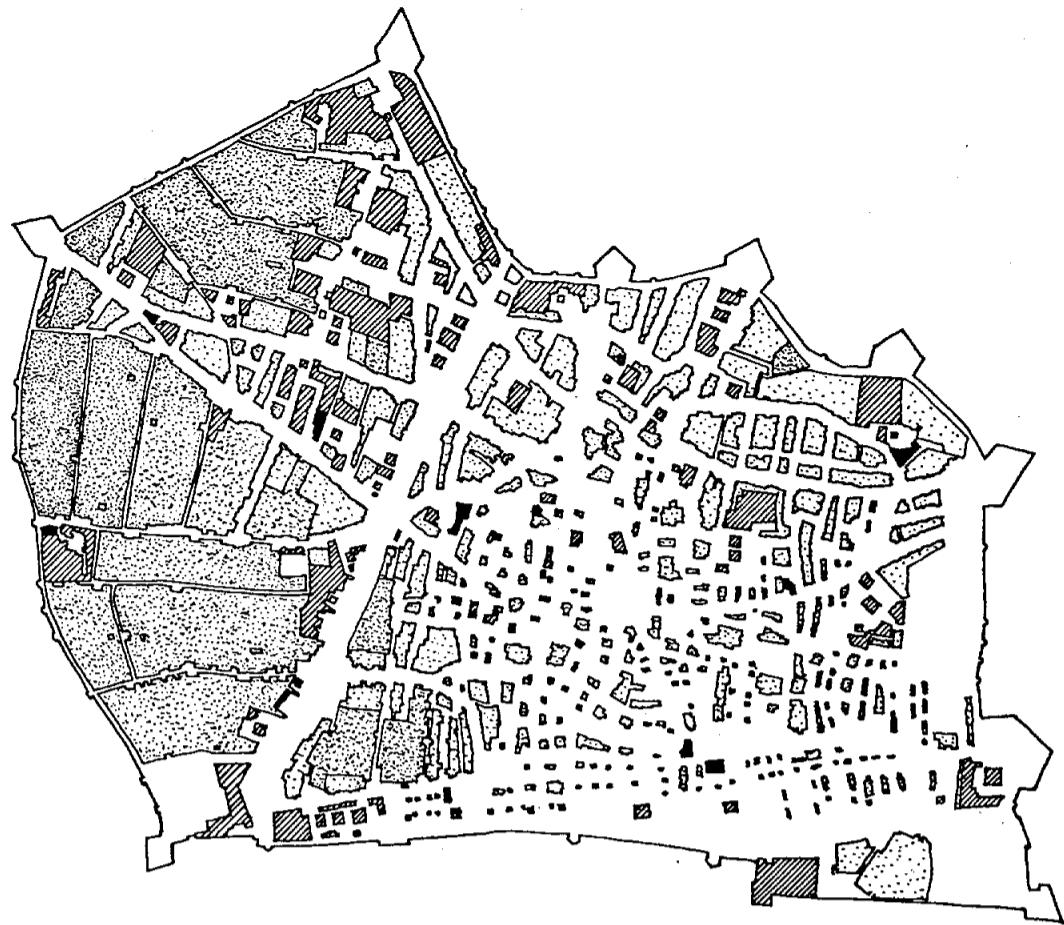

FIG. 9
ESPAIS BUTS DINTRE LES ILLES

horts: unitats de més de 1/4 de mujada horts i eixides petits horts i patis de convents i edificis públics cementiris

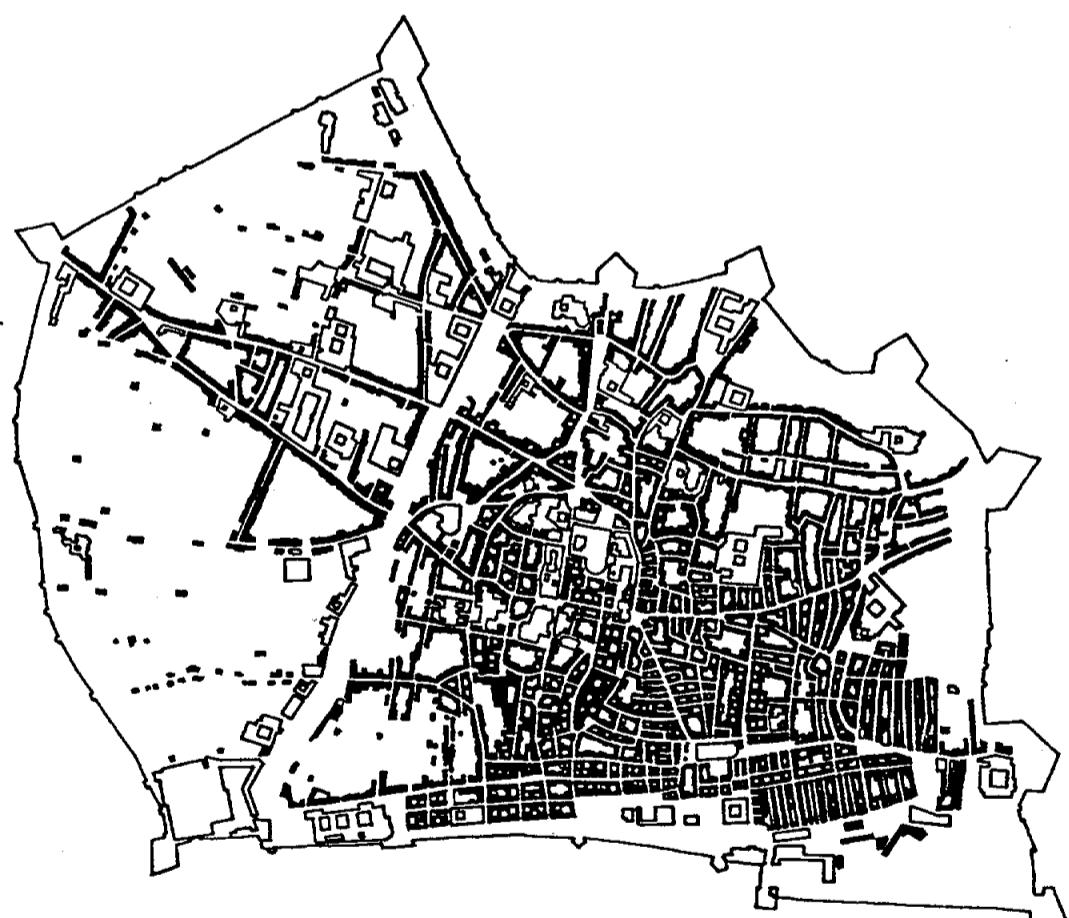

FIG. 10
ESPAIS CONSTRUÏTS

convents i edificis públics construccions restants

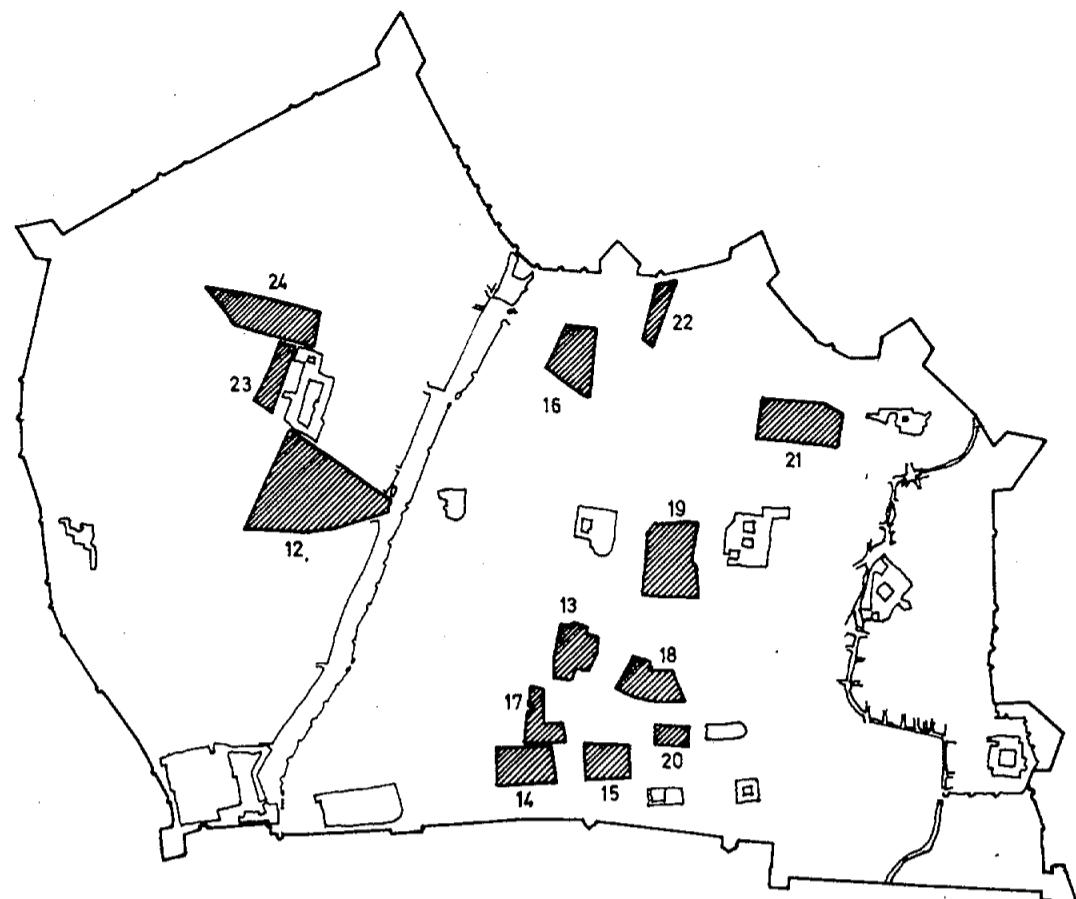

FIG. 11
PLÀNOL GUIA DE LES ILLES DE LES FIGURES 12 a 24

0 5 50 100 150 200

Escala gràfica per a totes les illes

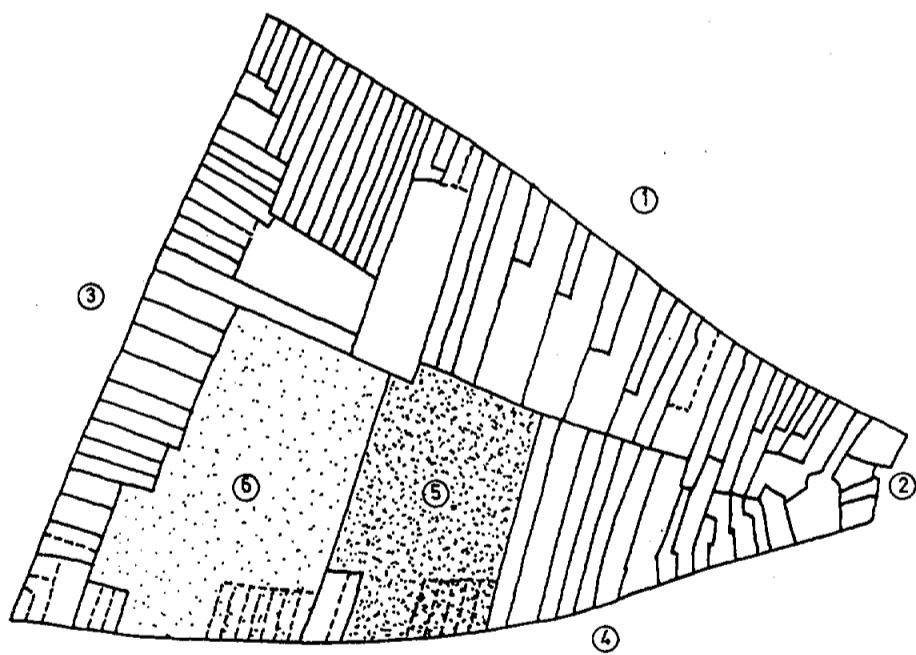

FIG. 12
1. Carrer de l'Hospital 2. Rambla 3. Carrer de'n Robador 4. Carrer de St. Pau
5. Amador Faura hortolà: hort i 5 cases petites 6. Dr. Nabona: hort i 7 cases petites

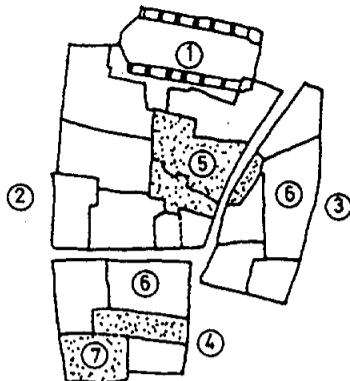

FIG. 13

1. Església de Sant Just
2. Carrer davant la Ciutat
3. Davallada de Viladecols
4. Carrer de la Palma
5. Don Jacinto Sagrera
6. Don Josep Graells
7. Dr. Talavera

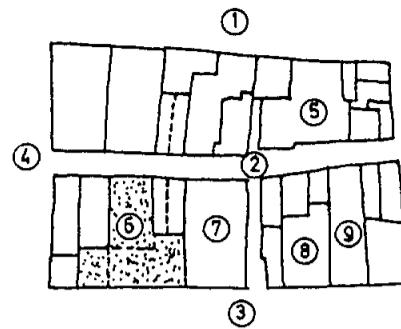

FIG. 14

1. Carrer de Gimnàs
2. Carrer Ample
3. Carrer de la Mercè
4. Carrer de la Carnisseria
5. Marquès de Rubí
6. Don Hugo de Sanjoan
7. Duc de Sessa
8. Dña María Magarola
9. Marquès de Moià

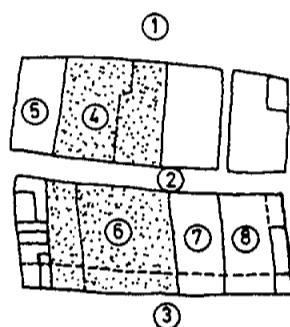

FIG. 15

1. Carrer de Gimnàs
2. Carrer Ample
3. Voltes dels encants
4. Comtessa de Vallcabra
5. Marquès de Moià
6. Dña Manuela Llupià
7. Marquès de Cerdanyola
8. Duc de Tursis

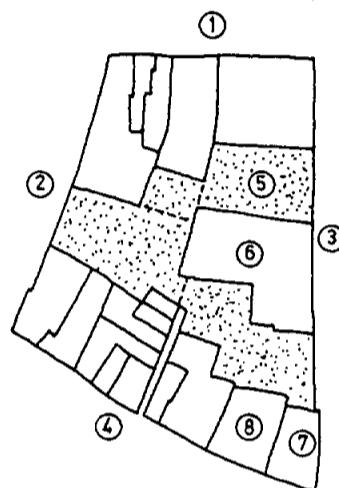

FIG. 16

1. Carrer de Sta. Anna
2. Carrer de'n Bertranellà
3. Plaça Sta. Anna
4. Carrer de la Canuda
5. Don Josep Paguera
6. Comtessa de Savallà
7. Baró de Sant Vicens
8. Dña Maria Fluvia

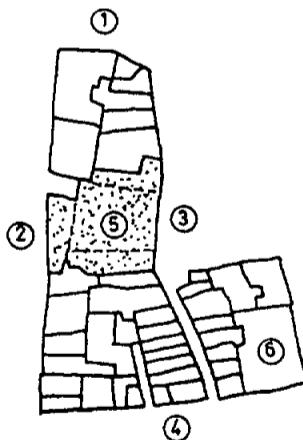

FIG. 17

1. Plaça del Regomir
2. Davallada dels lleons
3. Carrer del Regomir
4. Carrer de Gimnàs
5. Dña Maria Dusay
6. Marquès de la Floresta

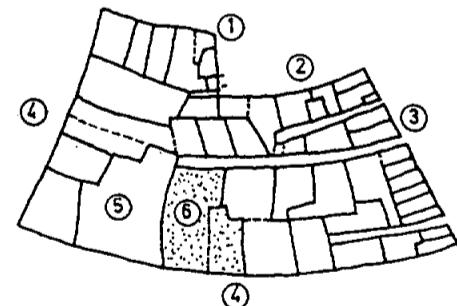

FIG. 18

1. Placeta dels Argenters
2. Carrer de'n Malta
3. Carrer de la Argenteria
4. Carrer de la Bassa
5. Magí Mercader ciutadà honrat
6. Hostal de Manresa

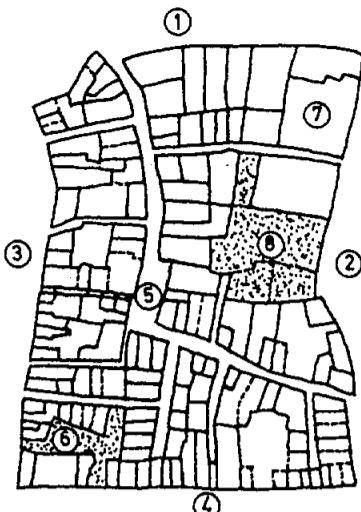

FIG. 19

1. Carrer de'n Avellà 2. Carrer Mercaders 3. Carrer de la Tapineria 4. Carrer de la Bòria 5. Plaça del Oli 6. Carnisseria major 7. Don Francesc Padellàs 8. Dña Maria Paguera

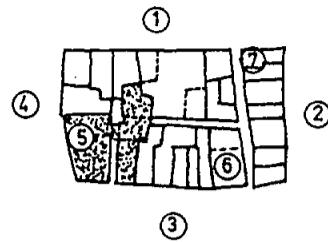

FIG. 20

1. Carrer dels Abaixadors 2. Carrer dels Canvis nous 3. Carrer dels Canvis vells 4. Carrer de la Nau 5. Pau Font mercader 6. Francesc Darrer abans de S. Feliu de la Penya 7. Miquel Alegre (loguer).

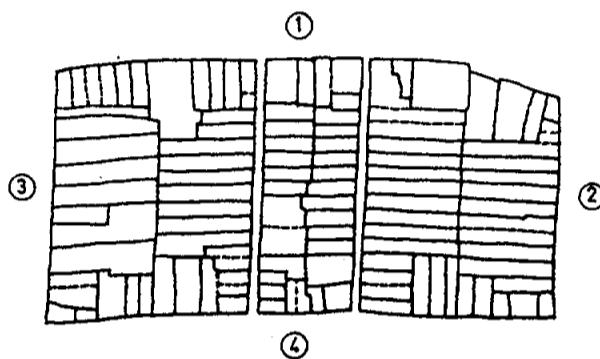

FIG. 21

1. Carrer de St. Pere més alt 2. Carrer de'n Mònach 3. Carrer de'n Cuch 4. Carrer mitjà de St. Pere

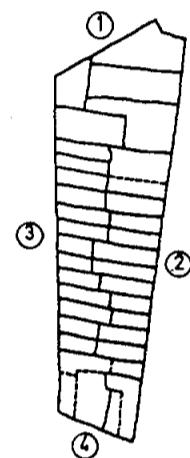

FIG. 22

1. Terraplè de la muralla 2. Carrer de les Males 3. Carrer de'n Estruch 4. Carrer Condal

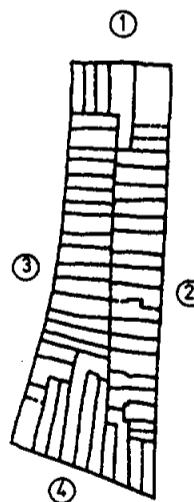

FIG. 23

1. Carrer del Carme 2. Carrer de les Egipciades 3. Carrer de'n Roig 4. Carrer de l'Hospital

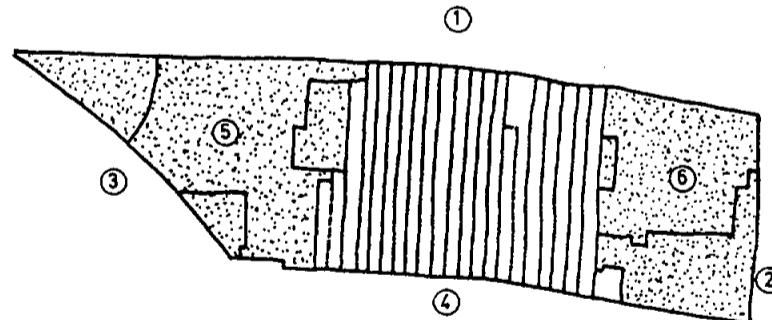

FIG. 24

1. Carrer del Peu de la Creu o de les Comerdes 2. Carrer dels Àngels 3. Riera de'n Prim alta 4. Carrer del Carme 5. Convent de les Caputxines 6. Convent de les minimes

Introducció a l'estructura física de la Barcelona de principis del s.XVIII (2a).

Albert Garcia i Espuche. Manuel Guàrdia i Bassols.

L'estudi operatiu de l'estructura física de la Barcelona de principis del s.XVIII, obliga a aproximacions que es plantegin, primer, qüestions bàsiques tractades de la forma més global possible.

Aprofitant les possibilitats que, en aquest sentit, ens ofereix el Cadastre, desenvoluparem aquí, parcialment, l'anàlisi d'alguns dels elements essencials per a una introducció a l'estructura física de la ciutat: per una banda, la parcel.la, i per altra, l'extensió, l'alçada i l'organització interna de les cases.

En una primera aproximació a la distribució dels tipus a l'espai, es tractarà, fonamentalment, de caracteritzar àrees ben diferenciades a la ciutat

La parcel.la.

Es comprova que la disposició en el plànol dels dos grans grups de parcel.lles defineixen zones prou homògenes: unes en les quals les parcel.lles petites i estretes dominen de forma clara i altres en les que abunden les amples i grans.(1) Fora d'aquesta primera caracterització queden, a més dels grans horts del Raval, àrees de més difícil definició en les quals hi apareixen, en gran proporció, els tipus intermèdis.

Convé diferenciar dues zones en aquella part de la ciutat on predomina la parcel.la petita.(fig.25) La primera, que es correspon amb els punts de màxima densitat de viari i de parcel.lari, ocupa una superfície molt reduïda, amb pols en dos centres comercials: la plaça de l'Àngel i els Canvis. Aquí, les parcel.lles petites arriben a les seves mínimes dimensions: predominen els amples menors de 4,5 metres i les profunditats inferiors als 15. La segona, s'estén fonamentalment per la perifèria de la ciutat, amb parcel.lles petites que fan màxima, però, l'amplada possible per a una sola crugia i tenen una fondària normalment superior als 15 metres, en relació a la menor densitat del viari i major dimensió de les illes. Predomina en aquesta segona zona el traçat regular de les parcel.lles, en sèries clares al llarg de carrers o en grans conjunts formats per diverses illes.

A determinades àrees de la ciutat, derruïdes per a la formació de

de la Ciutadella i la seva Esplanada, hi predominaven també les parcel·les petites, però hi adoptaven característiques singulars. Per la disposició del viari i per altres dades disponibles (2), es pot deduir que no hi tenien sempre la disposició habitual de façana es-treta i profunditat superior a l'amplada. En efecte, en aquests conjunts d'illes estretes i llargues, a la dreta del rec i a la Riba-ra, les parcel·les no sempre donen a dos carrers i, per tant, tenen poca profunditat i amples majors: es tracta dels pocs casos de parcel·les petites "apaïsades".

Deixant de banda els horts situats al Raval i a Fàbregues, les grans parcel·les defineixen àrees relativament disperses que giren al voltant dels centres de la ciutat.(3): la primera, integrada per part de la ciutat romana i la seva projecció al mar, la segona, situada al carrer de Montcada i les restants, per sobre del eix horitzontal de la ciutat, amb nuclis clars a Portaferrissa-Pça. Sta. Anna i a Mer-caders-Riera de Sant Joan.

En resum, les parcel·les més petites defineixen netament un reduït nucli, molt central a la ciutat, i les grans un anell de zones al voltant dels centres urbans. La perifèria està constituïda per parcel·les petites, estretes però profunes, en traçats sovint molt regulars i també, com és ben sabut, per grans parcel·les dedicades a horts.

L'ocupació en planta de les cases.

L'estudi de la casa s'aborda a partir de tres elements: l'ocupació en planta, el nombre de sostres edificats i aspectes de la distribució interna.(4)

Per a estudiar l'ocupació en planta de les cases, disposem de les descripcions que ens dóna el Cadastre per a cada una de les unitats. El primer pis és aquell en el que millor es pot estimar la superfície ocupada, ja que la planta baixa inclou elements com "entrades", "estudis", "cellers", "botigues", etc., dels quals és difícil aventurar-ne les dimensions i que no fan possible una comparació adequada entre les diverses unitats.

Del gràfic que desglossa les cases segons el nombre d'espais continguts en el primer pis (fig.5), en podem destacar un extrem important i que només és possible quantificar amb precisió a partir del Cadastre: les dues terceres parts de la ciutat estan formades per les cases més petites, aquelles que disposen d'un màxim de tres "es-

país" a planta primera.(5)

La discontinuitat és clara entre aquestes i les que les segueixen en el gràfic. Això obedeix a una causa tipològica essencial: les cases del grup més baix són les que tenen una sola crugia d'amplada i aquest és el tipus constructiu més corrent. Així, si estudiem ara la distribució dels tipus a l'espai, podem comprovar la coincidència entre les àrees de parcel·les estretes i les de les cases de mínima ocupació en planta. Queda doncs definit el tipus de casa predominant a la ciutat: una casa petita, entre mitgeres, d'una sol crugia d'amplada i de poca profunditat.(figs.25.26)

A les parcel·les mínimes del centre de la ciutat, la superfície construïda deixa al darrera un pati petit, sovint ínfim. A la perifèria, on les parcel·les són més profundes, la casa pot disposar d'un espai per a una eixida o un hort que, en determinats punts arriba a tenir dimensions apreciables.

Les zones en les quals predominen les cases de major planta ocupada, coincideixen, lògicament, amb els nuclis que quedaven definits per les parcel·les grans. Si aquest predomini és en general tan sols relatiu, és a dir, amb una proporció de cases grans molt superior a la mitjana per tota la ciutat, però sense arribar a ser-hi el tipus més abundant, cal tenir en compte que les dimensions d'aquestes cases els-hi dóna, aquí, un pes real absolutament determinant.

En els punts més centrals, la relació casa parcel·la deixa espais lliures relativament petits, en una organització espacial en la qual hi acostuma a tenir gran importància el pati central. A mida que ens allunyem del centre, les grans parcel·les augmenten de dimensions i permeten sovint la formació d'amplis "horts de recreo" a l'interior de l'illa.

Si les cases grans defineixen zones clares com les descrites, no totes les majors cases s'hi situen. És important fer notar que les grans unitats s'implanten a l'espai de dos maneres ben diferents: formant conjunts densos a les zones que hem delimitat o escampant-se per la resta de la ciutat.

Per altra banda, les àrees en les que predominen les cases de dimensions intermèdies es distribueixen a l'espai de forma també significativa. Per una part, formant conjuntament amb les cases grans una taca contínua que s'estén al voltant dels centres de la ciutat. Per una altra, penetrant clarament en la perifèria, seguint vies com el carrer Hospital, el carrer del Carme i el carrer

de Sant Pere més alt.

El nombre de plantes construïdes.

Fet l'estudi de l'ocupació en planta de les cases, és obligat abordar, com a pas següent, llur desenvolupament vertical. El Cadastre permet també en aquest cas quantificar-ne els tipus i obtenir una visió espacial completa.

L'observació de la gràfica d'alçades (fig.27) ens deixa veure d'an tuvi un fet significatiu: més de la meitat de la ciutat està composta per cases de tres plantes, és a dir de planta baixa i dos pisos.(6) Però, a més, un terç de les cases queden per dessota d'aquesta alçada mentre que només un percentatge petit el supera. Barcelona té, doncs, en aquest moment, una altura mitjana modesta (pels volts dels 2,7 pisos), amb un aprofitament de la secció que ni tan sols colmata aquest esquema: a l'última planta apareixen molt sovint porxades o terrats que l'ocupen parcialment o total.(7)

Les mitjanes ens amaguen, però, apreciables desequilibris en la distribució de les alçades dintre del recinte emmurallat. Efectivament, situant els tipus en el plànol (fig.28), veiem que hi ha una gran zona en la qual és manté l'alçada més abundant i la mitjana pròxima a les tres plantes, però en canvi n'existeixen d'altres en les quals o bé hi predominen les màximes altures, o bé hi predominen les mínimes. Seran aquestes zones les més significatives de cara a una caracterització de l'estructura física, a partir de l'estudi de les alçades.

Veiem que la zona en la qual s'imposen les cases amb major nombre de sostres és molt reduïda i coincideix pràcticament amb la que definien les parcel·les més petites de la ciutat.(8) Queden encara més acusades les singulars característiques d'aquesta àrea, pel fet de concentrar-s'hi la gran majoria del total de les cases de 4 i 5 plantes.

Les illes amb façana als escassos eixos urbans en els quals es produeixen aquestes alçades màximes, formen una "pantalla" estreta i alta orientada a aquestes vies comercials, darrera la qual es recuperen ràpidament les altures normals. Aquest canvi brusc reflecteix una marcada polarització de l'espai en funció de l'alt valor urbà d'aquestes vies, en contrast amb els darreres més immediats.

L'altre gran desequilibri en la distribució dels tipus es produeix en el grup de les alçades menors, les de 1 o 2 sostres. Al Raval i a d'altres escassos punts de la ciutat, la proporció de cases bai-

xes assoleix les dues terceres parts i és per tant molt superior a la mitjana de la ciutat. El desequilibri és tan evident que caracteritza decisivament la zona: la perifèria de la ciutat queda així dividida en una perifèria "dreta", amb una altura predominant de tres plantes i una perifèria "esquerra", amb una mitjana més baixa.

Elements d'organització interna de les cases.

Les descripcions que el Cadstre ens dóna de les cases no són tan riques com les que apareixen en els documents notariais, però, en canvi, permeten conèixer el tipus i el nombre total dels espais que les componen i com es reparteixen aquests entre les diferents plantes. De tota manera, no es tracta en aquest primer pas de reconstruir la distribució interna de les unitats habitades, sinó d'analitzar aspectes singulars en l'organització de les cases, que permetin d'establir tipus diferenciats amb capacitat de conformar àrees homogènies i significatives a la ciutat.

Però abans d'entrar en aquest estudi, cal constatar un fet que planteja alguns interrogants: una part considerable de les cases habitades de Barcelona, a principis del s.XVIII (un 63 %), la constitueixen aquelles unitats ocupades per una sola família; però queda un nombre apreciable de cases en les que hi viuen més d'una.

Si admitem com anecdòtics els pocs casos extrems en els quals arriben a viure més de 10 famílies en una mateixa casa, no podem deixar de considerar, en canvi, que en un 10 % de les unitats hi viuen 3 o més famílies. Hi ha, a més, la realitat de la botiga, que cal no oblidar: quasi un 15 % de les famílies habiten en botigues, més o menys independitzades de les cases en les quals s'inclouen.

Ens podem preguntar, aleshores, per un costat, si una part de les cases ha estat concebuda amb la intenció d'allotjar diverses famílies i, per l'altre, com afecta l'ocupació plurifamiliar a les cases originalment pensades per a un sol foc.

Les descripcions del Cadastre permeten d'apreciar cases en les quals hi apareixen diverses cuines i espais que, organitzats i repetits per pisos, conformen esquemes pròxims al de la casa de veïns. Això succeeix sobretot en l'àrea més central i densa de la ciutat, especialment a la zona dels Encants i davant la Llotja, punt on és màxima la complexitat de l'estructura física.

Resulta clar, però, que a la resta de la ciutat hi predomina de manera absoluta, des d'un punt de vista tipològic, el model de casa unifamiliar. Aquest tipus no pateix grans alteracions quan hi con-

viuen diverses famílies. En aquest sentit, és freqüent el cas en el qual els "serveis" de la casa (escala, cuina, safareig, pou, etc.) es com parteixen (9); i tampoc és difícil que s'hi afegixin alguns elements simples que "equipen" l'espai habitat (xemeneies, aigüeres, escudellers,...), fàcils de construir, instal.lables a qualsevol espai, de poc cost i que no modifiquen essencialment l'estructura de l'immoble.

Pel que fa a les botigues, sabem que sovint es comuniquen, per ampliar l'espai de vivenda, amb estances de les plantes altes de la casa i que, freqüentment, originen modificacions en la disposició de les entrades de la planta baixa, per aconseguir una major independència. També es normal, però, que la família que ocupa la botiga disposi de l'ús d'"aposientos" dels pisos superiors sense que això suposi cap modificació a l'estructura de la casa i que, de la mateixa manera, el que viu al primer pis passi a través de la botiga per accedir a l'escala.(10)

Si tots aquests casos són difícils de quantificar, el que si sembla clar és que, en major mesura que la casa, la botiga pot ser un element pensat, des del seu inici, per segregar espais independents, habitats o no. El cert és que la incorporació molt freqüent d'un "sostret" a l'espai de la botiga sembla indicar, ja en el seu origen, la intenció d'aconseguir un doble ús com a lloc de treball i com a vivenda.(11) Sigui com sigui, el fet que cal remarcar és l'abundància d'espais segregats a les plantes baixes de les cases que compleixen, entre d'altres, el paper d'infravivendes.

Partint del predomini tipològic de la casa unifamiliar i apuntada la importància d'un element com la botiga, que juga un paper complex en la definició de l'espai habitat, és interessant d'analitzar la situació de la cuina, com a indicador del pis en el qual es fa vida i com a element clau per entendre el funcionament de la ca-sa.(12)

En aquest sentit, les cases es distribueixen en dos grups ben diferenciats, i això es fa ben patent en el gràfic, que ens mostra com, a partir d'unes certes dimensions de les cases, la cuina se situa al primer pis, en una proporció molt superior que per les cases majors.(fig.29)

El primer grup es correspon, com veiem, amb les cases més petites, el tipus més abundant a la ciutat que ja ha estat descrit. En aquest grup predominen incontestablement les cuines al pla-terrer i, a més, normalment no hi sala, degut a les petites dimensions de la casa.(13) En aquest esquema, la vida es fa a planta baixa. A les à-

rees més comercials i denses de la ciutat, en les quals predominen les petites unitats, la planta baixa de les cases s'orienta cap al carrer, sense transició marcada entre espai exterior, botiga i cuina. A les zones perifèriques, encara que el carrer es manté com a possible extensió de la vivenda, les dimensions de l'espai posterior (eixida, hortet) i el menor valor comercial de la zona, fan que la planta baixa s'orienti, primordialment, cap al darrere de la casa, a l'interior de les illes.

A partir d'aquest primer grup, es produeix un salt apreciable en el gràfic: la cuina se situa, cada vegada més clarament, en el primer pis i es consolida l'existència de la sala, ubicada a la mateixa planta. Les cases menors amb aquest esquema ocupen el pla-terrerr amb entrada i peces de servei (estudis, llenyers, cellers,...), incorporant a vegades una botiga, que tendeix a deslligar-se de la casa quan aquesta augmenta de dimensions. Es desplacen als pisos superiors, a més de la cuina, els espais d'estança i dormitoris, amb el que s'aconsegueixen millors condicions d'habitabilitat.

En la part superior del grup, aquest model es va ampliant, reforçant les característiques assenyalades: és freqüent l'existència de diverses sales i, a nivell de carrer, els espais alliberats permeten, per una banda, l'existència de grans equipaments (cotxeres, cavallerisses, magatzems,...) i per l'altra, generalitzar l'aprofittament de la façana per situar-hi no una, sino diverses botigues, independitzades de la casa.

Aquestes unitats estableixen el contacte amb el carrer des de la "distància" que proporciona el balcó, mentre que, en el cas que pugui existir un "hort de recreo", les sales s'orienten amb preferència cap aquest espai interior, al qual es dota de llotges i jardins (s'arriba inclús a terraplenar fins al nivell del paviment del primer pis o planta noble de la casa).

En definitiva, s'estableixen dos nivells econòmics ben diferenciats (14), però també dos models funcionals i culturals clarament oposats: un que es tradueix en cases en les quals es fa vida, fonamentalment, al pla-terrerr; l'altre que origina unitats habitades en les quals es busca la separació del carrer, amb el primer pis com a centre de la vida domèstica. Els dos tipus conformen, dintre de la ciutat, dos àrees ben definides i prou homogènies.(fig.30)

Una aproximació a l'estructura física.

Barcelona és, a principis del s.XVIII, una ciutat poc "saturada"

pel que fa a la seva estructura física: la proporció d'espai construït és petita (34 % del total de l'espai urbà), el parcel.lari arriba a les dimensions mínimes tan sols en àrees molt reduïdes de viari dens, i les màximes alçades de la ciutat únicament es presenten en un percentatge petit de les cases.

Barcelona és, per tant, una ciutat amb menor densitat construïda que altres ciutats europees del moment, en les quals l'ocupació del sol urbà és major, el parcel.lari hi resulta més apretat i les cases hi són de major alçada. En canvi, però, a l'àmbit de Catalunya, Barcelona és una ciutat que sobresurt clarament: les que la segueixen, molt inferiors en nombre de cases i habitants, tenen densitats construïdes menors, alçades més baixes i una proporció més exigua de cases grans... (15)

I si és important, per entendre la Barcelona de principis del s. XVIII, el situar-la en el seu context, en el seu decisiu paper de centre per tota Catalunya, és també fonamental adonar-se que les xifres relativament "modestes" de la ciutat, ens amaguen acusats desequilibris interns. Per tant, abans de qualsevol estudi que aprofundeixi en els tipus construïts, cal definir les zones característiques de la ciutat i valorar aquests desequilibris.

Fet l'estudi dels elements bàsics de l'estructura física, podem distingir a la Barcelona de principis del s. XVIII, tres zones amb característiques pròpies: dues que constitueixen el "centre" i una altra que configura la perifèria urbana. (fig. 31)

Les dues primeres són àrees considerablement homogènies en les seves variables i, en nombrosos aspectes, clarament diferenciades entre sí. La primera de elles, que denominem "zona central densa", ocupa una part petita de la ciutat (un 4% sobre el total de la superfície), però té un gran pes específic (suposa el 15% del conjunt de les cases). Aquí, les parcel.lles arriben a les seves mínimes superfícies (61 m^2 de mitjana) i a les menors amplades de façana (es presenten sèries llargues de 4m d'ample); mentre que les cases tenen una mínima extensió en planta (amb total ausència dels tipus majors) i les màximes alçades de la ciutat (una mitjana pròxima als 4 sostres contenint pràcticament totes les unitats de 5 pisos).

No existeix tan sols un viari dens i poc regular, sinó que també es característica la profusió de volades i arcs sobre els carrers, buscant el màxim aprofitament d'un espai escàs, extraordinàriament valorat pel seu emplaçament a la ciutat. Per la seva banda, les botigues de la zona, més integrades aquí a la casa del que ho estan a la resta de la ciutat, es projecten també al carrer envaint-lo so-

vint amb taulells i mercaderies.

Aquestes característiques responen al fet que l'àrea inclou els centres comercials que, ja des de l'Edat Mitjana, són els més actius de la ciutat (la plaça de l'Àngel, els volts de Santa Maria, la plaça Palau, els Canvis...), així com els eixos vitals que els uneixen.

Dintre d'aquesta zona, les diferències socials s'estructuren en vertical, dintre de cada casa, mentre que horitzontalment, la segregació fonamental és la que deriva de l'agrupació per oficis. Es pot dir que, en conjunt, les diferències de riquesa són moderades a tota la zona, que es caracteritza pel fet de concentrar els oficis més rics de la ciutat, els de major status, cohesionats espacialment i, sovint, donant nom als carrers que ocupen (Argenteria, Vidorrieria, Sombreres, etc.).

La segona zona, central però no densa, és en superfície una part major de la ciutat (suposa el 11,7% del total), però menor en nombre de cases (el 12,7% comparat al 15% de la zona central densa). Això justifica plenament el parlar, per l'estruatura física (i també en general), d'un centre dens i d'un centre no dens: efectivament, per la primera zona, la densitat neta de cases per hectàrea resulta de 155 cases/ha, mentre que per la segona arriba només a 33 cases/ha.(16) En consonància amb això, si la parcel.la tenia una mitjana de 61 m² en el centre dens, la xifra és de 300 m² en la zona no densa.(en aquesta àrea central de baixa densitat, si concentren les dues tercieres parts de les cases amb més de 8 espais al primer pis).

Si en les variables bàsiques estudiades, l'àrea queda netament caracteritzada, amb trets ben oposats a la primera zona, a l'espai defineix una trama clara que s'estén al voltant dels centres de la ciutat, amb nuclis destacats a punts d'història ben significativa: el recinte romà, el carrer Ample, el Pla de Femenors, els carrers Montcada, Mercaders, Basea, Portaferrissa, la plaça de Sta.Anna i la Riera de Sant Joan.

Com és lògic, serà a aquestes zones on en major mesura s'ha de notar el pes de les capes superiors de la societat (nobles, administradors de la ciutat, ciutadans honrats, militars d'alta graduació, etc.). Tot i així, convé remarcar que no estem aquí davant d'un barri segregat i exclusiu, com els que s'han anat consolidant a la primera Edat Moderna en altres punts d'Europa. Tot al contrari, és aquesta una zona de la ciutat que acusa grans diferències econòmiques en el seu interior, seguint una característica que ja es pre-

sentava a la baixa Edat Mitjana.(17)

Per una part, coexisten dintre d'un mateix espai grans mansions senyorials i grups de cases petites, intercalades de diversa manera. Per l'altra, a les cases grans la vida tendeix a fer-se a la planta noble, alliberant al pla-terrer una superfície que es destina, en part a botigues de lloguer que es converteixen, amb freqüència en infravivendes. En aquest esquema, la gent del mateix ofici apareix escampada, sense formar grups cohesionats a l'espai, sense donar nom als carrers que tindran, aquí, un caràcter molt diferent dels de la zona densa.

Si les diferències entre aquestes àrees són clares, les dues tenen, però, característiques comuns que les diferencien de la resta de la ciutat: la seva centralitat i el seu nivell econòmic elevat que es reflecteix en el valor mitjà de les cases. Efectivament, la mitjana del preu per al conjunt de les dues zones centrals es superior a les 1280 lliures (1010 en el centre dens, 1630 en el no dens), mentre que per a la resta de la ciutat, que cal recordar suposa el 71,4% en nombre de cases, la mitjana no supera les 400 lliures. En definitiva, l'àrea central concentra una bona part de les cases més valorades de la ciutat, els centres més actius i la població de major nivell econòmic i status social. La ciutat està clarament polaritzada, doncs, en un centre i una perifèria: un esquema que s'ha descrit per altres ciutats europees del moment.(18)

La tercera zona ben caracteritzada inclou la part més clarament perifèrica de la resta de la ciutat: entre ella i les dues zones centrals queden àrees intermèdies de més difícil definició, normalment, però, més pròximes als trets perifèrics que als centrals.

Es tracta d'una àrea més heterogènia que les anteriors, pel que fa a determinades característiques de l'estruccura física, analitzades en capítols anteriors: en la zona varien la trama viària, la regularitat dels traçats, la profunditat de la parcel.la, l'alçada de les cases, etc. Però en tots els seus punts, a més de la distància als centres de la ciutat, la característica comú és la preponderància absoluta de les cases petites i poc valorades.(19)

Efectivament, fora de la zona central se situa el 35% de les cases de grans dimensions, però això suposa tan sols, per aquesta part de la ciutat, el 3% del conjunt de les cases. Però, a més, la distribució de les unitats grans no és uniforme: cal destacar l'existeència d'alguns nuclis singulars entre la zona que definim com a pròpiament perifèrica i el centre. En aquests punts, localitzats en eixos viaris importants (iniciis dels carrers del Carme i de l'Hos-

pital) i en illes de característiques singulars (la situada tocant a la muralla al carrer de Sant Pere més alt) es concentren la major proporció de cases grans. En la zona que grafiem en el plànol com a perifèrica, i que exclou els nuclis esmentats i altres zones de transició, el percentatge de cases d'aquest tipus serà encara menor, dispersant-se per tota l'àrea les poques unitats grans existents.

En funció de la densitat del viari i del parcel.lari i, com hem vist, també en relació al nombre de plantes construïdes, es poden separar clarament dues zones en la perifèria de la ciutat. Una primera, menys densa, amb cases de menor alçada i parcel.les de majors dimensions, que donen fàcilment cabuda a una eixida o a un hort: zona integrada, fonamentalment, per bona part del Raval i que s'estén pel nord de la ciutat, fins al portal de Jonqueres i pel sud fins la zona entre Framañors i Escudellers. I una segona, més densa, que té com a eix el rec comtal, amb cases més altes i espais buits de menors dimensions, en consonància amb un viari més apretat.

Si és lògic que en el centre s'hi situin els millors oficis de la ciutat i les capes altes de la societat, no ho és menys que quedin relegats a aquesta perifèria els individus més pobres dintre de cada gremi, els oficis menys valorats de la ciutat (mariners, pescadors, agricultors,...) i les gens que no en tenen (treballadors, vídues, pobres,...).

Caracteritzades de forma necessàriament esquemàtica les zones bàsiques de la ciutat, cal fer notar que aquest treball només es pot entendre com una primera introducció a l'estructura física de la Barcelona de principis del s.XVIII: creiem que un primer pas com aquest, que busca xifres generals i visions completes de la ciutat, era absolutament imprescindible.(20)

De fet, el propi Cadastre permet d'aprofundir en l'estudi de les tipologies construïdes i de la seva distribució espacial, en un grau de detall molt superior al que aquí s'ha desenvolupat. Per altra banda, la mateixa font documental proporciona la possibilitat d'enriquir apreciablement el coneixement de la realitat física de la ciutat, a través de l'anàlisi de les variables de contingut.

Per a seguir aprofundint en aquest coneixement, serà decisiu també el abordar sistemàticament l'estudi de les altres fonts i molt especialment les notariales, no ja només als voltants del 1716, sinó en moments més alluynats d'aquesta data i que necessitem conèixer millor: amb això podrem situar aquesta introducció en un context dinàmic del marc físic barceloní.

Notes.

1. La parcel.la gran queda definida, fonamentalment, per una amplada no lligada a les mides de la crugia mínima. És més difícil "decidir", en canvi, quina és la superfície mínima per aquest tipus de parcel.la. En el plànol, s'han grafiat com a àrees de parcel.las grans aquelles en les quals dominen les de més de 300 m². Com a regla general, aquestes parcel.las augmenten de superfície a l'allunyar-se del centre.
2. Són útils els estudis de part d'aquestes àrees continguts a "Topografia antiga de Barcelona. Rodalía de Corbera". S. Sanpera i Miquel. Barcelona. 1890-92.
3. Aquests centres són els "comercials", que coincideixen amb la primera zona, i l'"administratiu i religiós", al voltant de la plaça Sant Jaume i la Catedral.
4. És difícil d'establir el nombre exacte de "cases" que apareixen al Cadastre. En qualsevol cas, el recompte no es pot fer únicament a partir dels volums 13 i 14, sinó que cal basar-se, fonamentalment, en el volum 12, que és el que dóna la informació de les cases. Els errors deriven del fet que els volums 13 i 14, que contenen dades sobre els focs, desglossen casa i botiga quan en la última hi viuen famílies diferents de les que ocupen la casa. És necessari anar comparant el volum 12 amb els altres per a obtenir la informació més exacta. Al barri 4, el recompte és més difícil i a més, s'ha de recordar que faltan les cases ja enderroquades per a la formació de la Ciutadella. Les xifres més aproximades de cases, pels barris del 1 al 10 són: 161,397,580,1183,431,1051,295,186,415,595, amb un total de 5294.
Un altre tema important ha de quedar pendent: l'estat de les cases com a conseqüència del setge i assalt del 1714 i d'anterior episodis bèlics. El Cadastre dóna informació dels "casolots", o cases derruïdes inhabitables, i també de les peces de les cases afectades per les bombes. No podem saber de quantes cases parcialment derruïdes, el Cadastre no hi fa constar el grau de derrucció. De tota manera, podem tenir una idea de quin és el sector més afectat pels bombardejos, fet que cal prendre en consideració, per exemple, al comparar els preus de les cases en unes i altres àrees, ja que les valoracions es veuen afectades pel grau de derrucció. En altre moment, s'abordarà la qüestió de la reacció de les derruccions provocades pels setges en la dinàmica de la ciutat, quelcom a estudiar conjuntament amb els efectes dels enderrocaments per la Ciutadella.
5. El terme "espais" inclou aquí cuines, sales, "aposentos", etc. Degut a les possibles petites diferències de les dimensions d'aquestes peces dintre de cada grup, s'ha de suposar una certa diversitat de les superfícies reals pels components de cada categoria. El treballar, però, amb grans xifres uniformitza de forma vàlida el caràcter de cada grup: la continuïtat de la curva de preus ho demostra.
6. Es sabut que les cases grans tenen alçades de pisos superiors a les de les cases petites: a espais més amplis en planta corresponen majors alçades.
7. En canvi, en la que el Cadastre comptabilitza només com a planta baixa, és molt freqüent un desdoblament d'alçades per l'existència

d'un "sostret" que divideix en secció aquesta planta, generalment sense arribar a la façana. Això dóna més possibilitats de densificació al disposar de més m² de sostre per m² de sòl.

8. Es completament atípica la zona de l'antic Call (barri 7) en la qual observem alçades de 4 plantes, en una àrea amb parcel·les grans i que donarà densitats habitades poc elevades: una estructura física singular que ha d'estar d'alguna manera relacionada amb la gènesi històrica peculiar d'aquesta part de la ciutat.
Pel barri 4, s'ha de suposar una simetria pels aixos "alts" i una prolongació de les màximes alçades per la franja de la façana de mar.
9. De fet, alguns serveis (safareig, pou, estenedor...) es comparteixen a vegades amb individus que no viuen a la casa. Això succeeix, per exemple, com a conseqüència de clàusules especials en contractes de lloguer. Així, en el contracte entre Martí Serrabona, passamaner, i Lluís Fontanils, doctor en drets, pel qual el primer rello ga al segon una casa situada al carrer de les Filateres, es fa constar que Serrabona tindrà la facultat de poder "treurer y prendre aqua del pou que hi ha en dites cases y lo poder rentar la roba en lo safreix...".(Notari Josep Llaurador. Manual 2.1684. Arxiu de protocols).
10. Juan Soler, gentilhome, relloga a Francesc Guasch, escudeller, una botiga al carrer dels Escudellers, però " se reserva la facultad de poder entrar y axir tantas vegades quantas nos apareixerà a mí com a ma familia per la dita botiga dins les dites cases", mentre que "Guasch podrà pujar y devallar en lo aposento demunt dit dé les cases tant vos com vostra familia...". També podrà "cuinar en la cuina de baix de dites cases...y traurer la aigua del pou y valervos de les coses comunes de dites cases com son aigua, bassa, safareig y fer bugada quant vos apareixerà".(Notari Josep Llaurador. Manual 3.1685).
11. En una època de les obres fetes per Marc Isern, mestre d'obres, en una casa del noble Don Josep Güell, al carrer de la Bòria, s'hi diu que s'ha "rebussat y emblancat la entrada cuina menjador rebost y botiga y en dita botiga se ha fet un sostret y la xamaneia y demés coses necessaries per a habitar en dita botiga ".(Notari Josep Llaurador. Manual 45.1728).
Un paper semblant debia complir el "mediano" de les cases genoveses. Veure: "Urbanisme et structure sociale à Gênes au Moyen Age". Jacques Heers. Studi in onore di Ammintore Fanfani. 1962.
12. Es pren la cuina com a indicador ja que la sala no sempre existeix o de vegades queda mal definida al Cadastre.
13. Trobem la sala, en cases molt petites en planta, només quan les alçades són de 4 o 5 sostres. Això succeeix a les zones centrals altes i denses com l'Argenteria. Aquí, la cuina indica millor que la sala la planta allà on es viu.
14. Les cases que tenen la cuina a planta primera resulten amb un preu mitjà doble de les que la tenen a planta baixa.
15. Cal comparar amb ciutats com París i Gènova, però també, per exemple, amb Girona, la segona ciutat catalana.(fig.27) Veure: "Riquesa urbana i estructura social a la Girona de 1716".Tesi de llicenciatura.Univ.Autònoma de Barcelona. Joan Boadas i Raset.1983.

16. Per a la densitat neta es pren únicament la suma de superfícies de les illes de les quals han estat restats els edificis públics i religiosos.
17. Veure: "Els usos del plànom: la ... ". Albert G. Espuche. Manuel Guàrdia i Bassols. op.cit.
18. Veure: "Genèse d'une ville moderne. Caen au XVIII siècle". Jean Clau de Perrot. Mouton 1975. "Rouen aux XVII et XVIII siècles. Les mutations d'un espace social". Jean-Pierre Bardet. Sedes. 1983.
19. Això, lògicament, ha d'implicar uns "acabats" constructius i unes qualitats en els materials inferiors als que es donen a les zones centrals.
20. Cal ser conscients que si bé, per aspectes de la realitat urbana que no es refereixen al marc físic, disposem de fonts com els fogatges, que fan possible donar, ja per la baixa Edat Mitjana, visions generals de la ciutat, el Cadastre permet de restituïr la primera imatge global possible de l'estructura física de Barcelona.

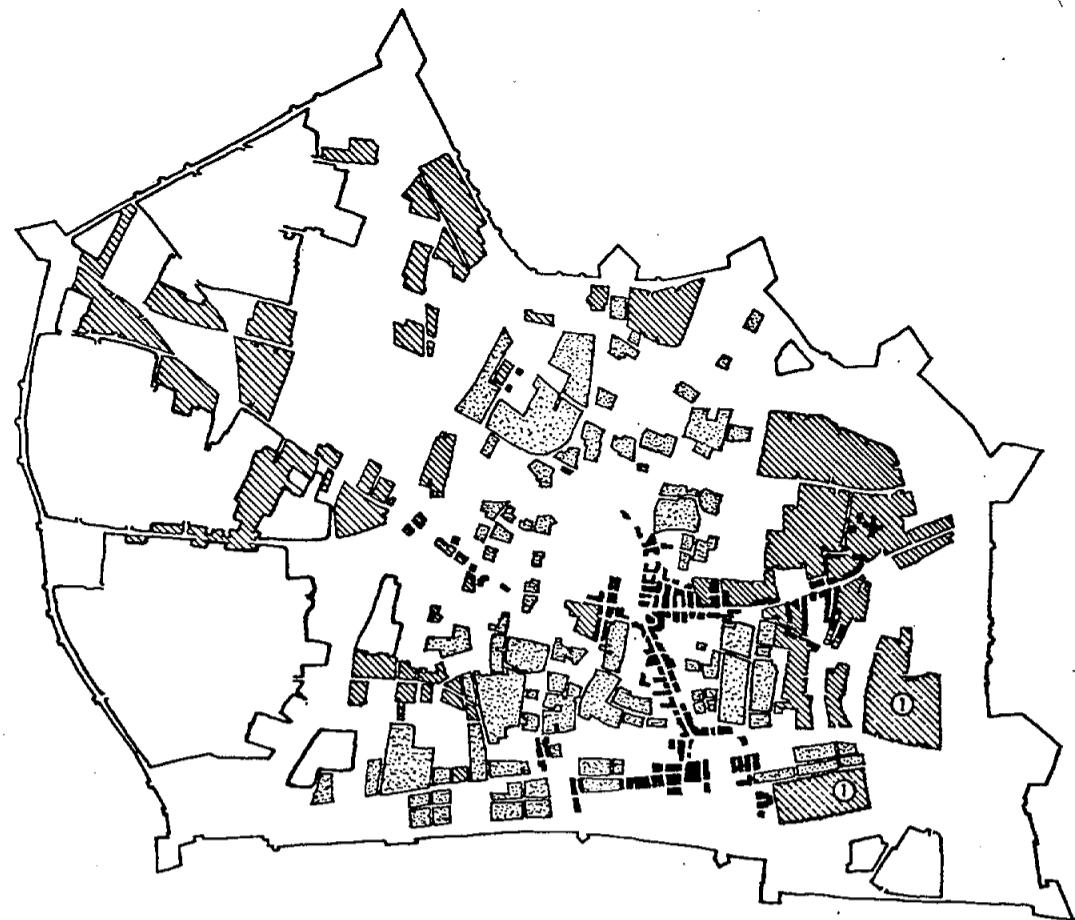

FIG. 25

TIPUS DE PARCELLES
predomini de parcelles petites
amp. <4.5 prof. <15

predomini de parcelles petites
amp. <5.5 prof. >15

predomini de grans
parcelles
predomini de grans
horts
parcellació singular ①

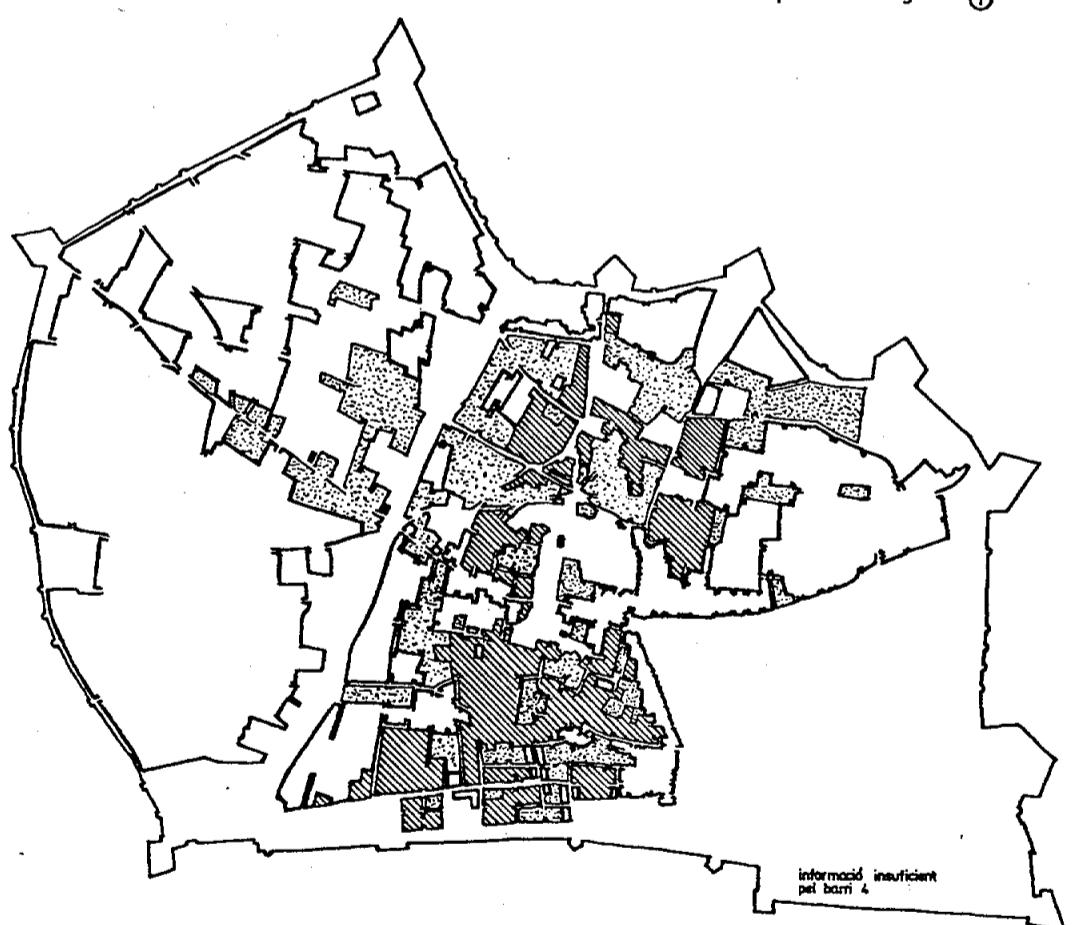
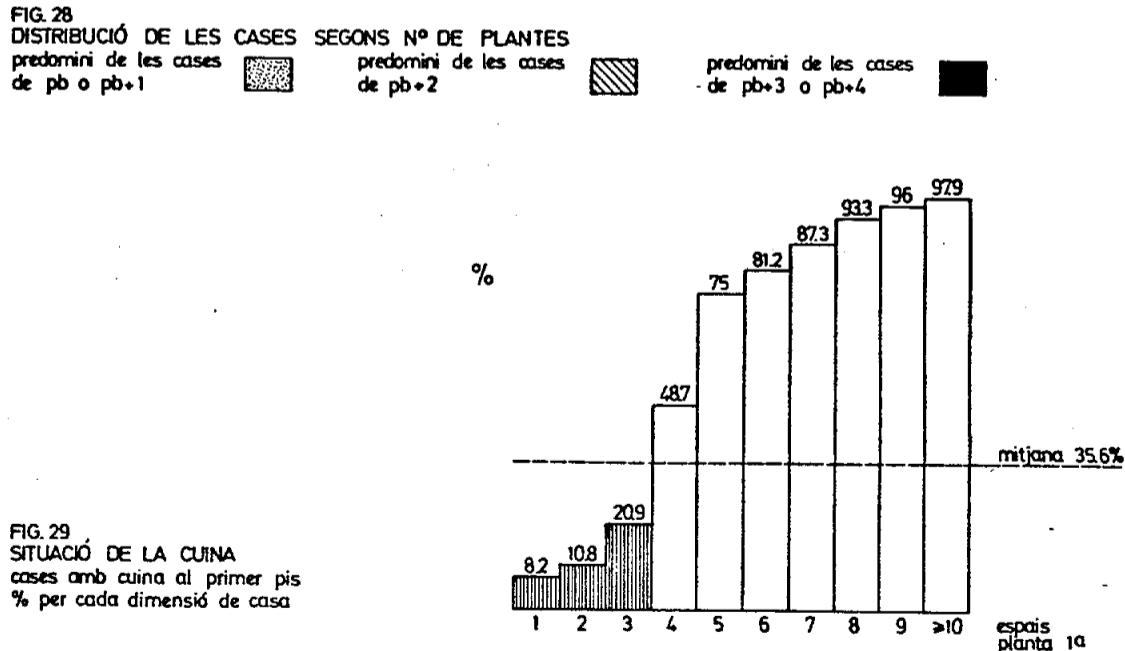
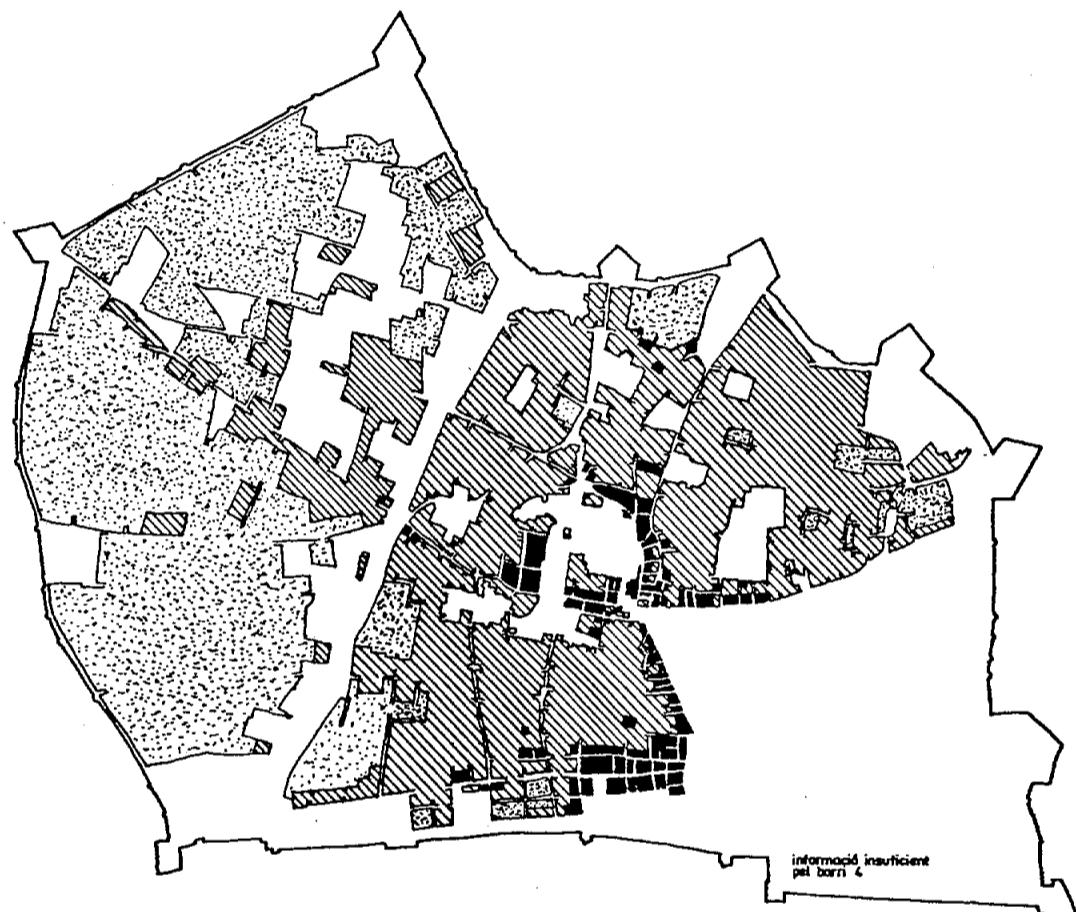
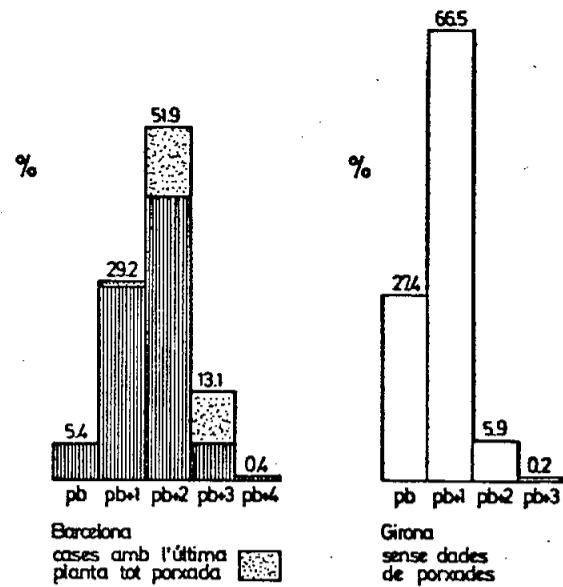

FIG. 26

Ocupació en planta de les cases
predomini de cases de 1.2 o 3 espais a planta 1a

predomini de cases de 4.5.6 o 7 espais a planta 1a

predomini de cases de 8 o més espais a planta 1a

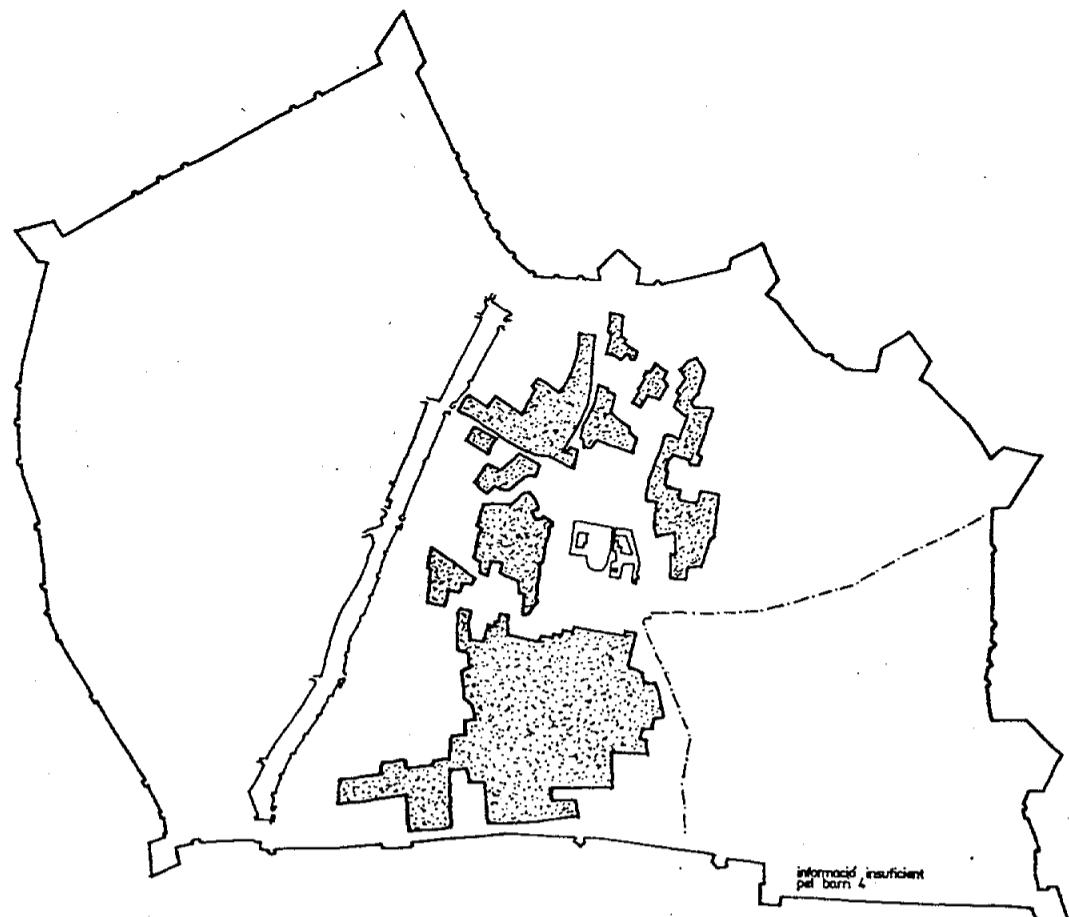

FIG. 30
SITUACIÓ DE LA CUINA
predomini de cases amb cuina a planta 1^a

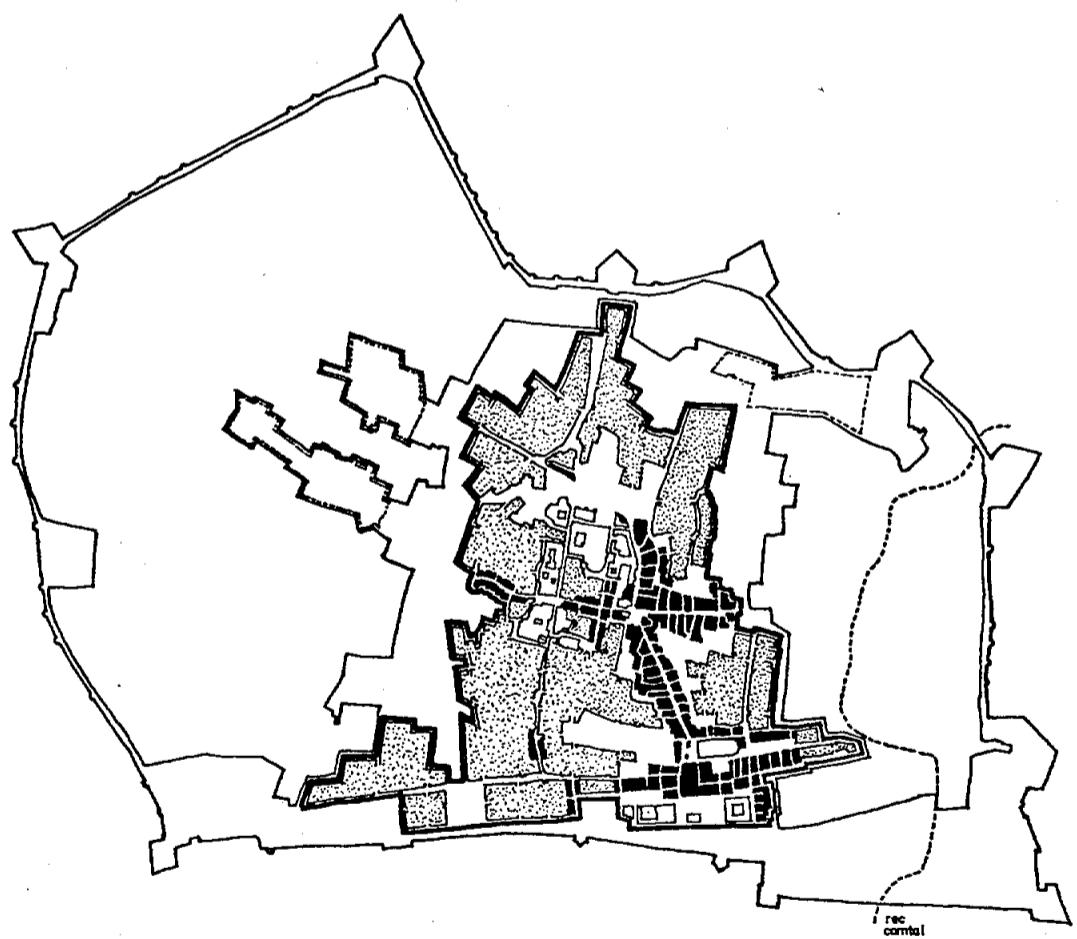

FIG. 31
APROXIMACIÓ A L'ESTRUCTURA FÍSICA

àrea "central densa" ■ àrea "central no densa" ■■■ àrea "perifèrica" □ àrea "perifèrica singular" □□